

Невгасима свіча пам'яті

Петро АНТОНЕНКО

Національний музей “Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні” став у ці дні епіцентром відзначення 80-х роковин Голодомору 1932–1933 років. Саме тут у суботу 23 листопада, у День пам'яті, відбудеться скорботна акція вшанування жертв геноциду. Тут запаллять всеукраїнську Свічу пам'яті, яка відлуниться мільйонами свічок по всій великій Україні.

Про діяльність музею із вивчення невідомих сторінок нашої історії, вшанування жертв тоталітарного режиму розповідає директор закладу Віктор ДІДЕНКО.

— До 80-х роковин Голодомору ми створили нову виставку. Вирішили аргументовано показати, чому Голодомор 1932–1933 років є геноцидом. Експозиція виставки чітко засвідчує, що, згідно з Конвенцією ООН 1948 року, ця трагедія справді є геноцидом українського народу. Оглянувши її, люди мають усе зрозуміти.

Ще одна велика справа — створений нашим музеєм фільм про Голодомор. Він перегується з виставкою. Плануємо 22 листопада презентувати цей фільм і безкоштовно пропонуємо його для показу всім, хто зацікавиться.

Ми створили і постійно поповнюємо Реєстр жертв голодомору. Зробили для нього спеціальний сайт. Тут усі ті жертви, імена яких встановлені й занесені в Національну Книгу пам'яті. По Інтернету кожен в Україні та будь-якій частині світу може знайти прізвища своїх родичів, земляків.

Ми все це робимо самі, нашим колективом. Інші державні установи таку роботу ніні майже не проводять.

У Національну Книгу пам'яті, а це 19 томів по столиці й регіонах держави, занесено імена 882 тисяч померлих від голоду. Ця Книга — величезний труд наших державних органів, у світі лише кілька таких унікальних книг. Але коли ми проаналізували її, то виявилось, що тут є дані лише щодо третини населених пунктів України. Тому ми почали проект із пошуку жертв Голодоморів. Шукаємо не лише у тих селах, які не потрапили в Книгу, а й у тих, які там є. І що з'ясували? Для прикладу: по одному з сіл у Книзі значиться 15 жертв Голодоморів, але за доповненими даними виявилось, що в цьому селі їх 700. Враховуючи все це, а також, що дві третини населених пунктів узагалі не охоплені сумною статистикою, можна уявити, наскільки неповні ці дані. Другий рік ми самостійно займаємося пошуком, і вже встановили 12 тисяч імен жертв.

— На які загальні цифри жертв голоду ми можемо вийти?

— Я називаю цифру у 8 мільйонів. Досить подивитися на офіційні дані переписів населення 1927 і 1939 років. Мінімум 8 мільйонів людей ми не дорахувалися.

Наступний наш проект, і його підтримав Світовий конгрес українців, — на базі нашого музею, а він єдиний такий у світі, створити віртуальний музей. Це щось значно більше, ніж просто сайт. Інтернет-сайтів маємо аж три. А у віртуальному музеї можна буде знайти всю інформацію щодо Голодоморів, реєстр їхніх жертв.

Цікавий також проект, який уже виконується, — єдина база даних із голодоморів. Тут ведемо великий пошук в архівах. У цю базу

Фото Олександра Литвиненка

занесли численні документи, що стосуються створення штучного голоду в СРСР, зокрема в Україні. Це постанови, розпорядження, директиви вищих органів державної влади Союзу, а також Української Соціалістичної Радянської Республіки, документи обласних і нижчих органів влади, аж до сільрад.

На початку жовтня ми оголосили конкурс творчих робіт школярів, молоді на тему Голодомору. Активність молоді була неочікуваною для нас: уже за перші тижні отримали з різних областей понад 70 різнопланових робіт — проза, вірші, пісні, малюнки, відеокліпи, навіть фільми. Тож молоде покоління дуже цікавиться нашою історією. На початку наступного року оголосимо новий конкурс.

Традиційно проводимо виставу “Трагедія України — трагедія одного села”. Український суд уже виніс вирок, назвав імена конкретних організаторів голоду — вищих посадовців Союзу. Але хто виконував ці злочинні вказівки на місцях? Як правило, свої ж “активісти”, що забирали в людей останній хліб, прирікши їх на голодну смерть. Готуємо таку виставку по двох селах Черкащини. Хтось скаже, навіщо називати прізвища конкретних виконавців, активістів?

— Але треба сказати правду!

— Треба хоча б тому, що ми і зараз у такій ситуації, коли українське готується стати проти українця. Маємо проблеми з кадрами, оскільки серед усіх національних музеїв у нас чомусь найнижча зарплата.

— Як же вдається стільки робити, наприклад, поповнювати той же реєстр жертв голоду?

— По-перше, реєстр поповнюють і відвідувачі музею. У нас у залі й на сайті є картка обліку. І люди часто вносять туди імена відомих їм жертв голодоморів. Після ретельної перевірки вносимо це в реєстр. По-друге, звертаємося до архівів, місцевих органів влади. У тисячі населених пунктів музей уже розіслав листи з проханням поповнювати реєстр жертв голоду. Третій спосіб — проводимо пошукові експедиції в області, що за наших можливостей не так просто.

— Тобто, більше на ентузіазмі?

— Звичайно, краще, щоб це робилося за державною програмою. Але у нас зараз узагалі нема такої програми продовження досліджень Голодоморів, встановлення їх жертв, хоча в законі вона значиться.

Продовження на стор. 4

ПАМ'ЯТАЙМО!

1932-1933

2-7

МИ ВСІ ІЗ ХЛІБА ВИРОСТАЛИ...

8-9

ФАЛЬСИФКАТ ПРОТИ ІВАНА ФРАНКА

10

НЕ РУЙНУЙТЕ МУЗЕЙ ШЕВЧЕНКА!

11

НЕБЕСНИЙ ПОКРОВИТЕЛЬ КИЄВА

13

Петро БРИЦЬКИЙ,
просвітянин, доктор історичних
наук, професор, м. Чернівці

Соціальні, моральні і психологічні наслідки голодоморів в Україні у ХХ ст.

Голодомори в радянській Україні призвели не тільки до величезних демографічних втрат, а й до негативних соціальних, моральних і психологічних наслідків, особливо серед селян. Уже під час першого голоду 1921—1923 років в Україні найбільше постраждало сільське населення, тобто ті, хто виробляв продовольство. Селяни становили в той час близько 80 % населення республіки, зокрема українці — від 83 до 87 %, тому їхні втрати незрівнянно великі. Чому саме українські селяни зазнали найбільшого терору? Тому що були рушійною силою Української революції. Їхні численні збройні загони чинили мужній опір спочатку в 1917—1920 рр. військам радянської Росії, а згодом свавілью більшовицьких чекістів, грабунку продовольчих загонів і насильницькій колективізації сільських виробників. Сам Й. Сталін вважав українських селян рушійною силою “українського національного сепаратизму”, його соціальною базою.

І головне те, що вони були основними носіями українства й важко піддавалися зросійщенню. Завдяки селянам в Україні збереглися, вистояли впродовж сотень років українська мова, культура, звичаї, традиції.

Ось чому В. Ленін, Й. Сталін і їхні поплічники прагнули зламати опір українських селян, зміцнити контроль над Україною, викоринити національний дух в українців. Саме В. Ленін першим використав масовий голод селян в Україні в 1921—1923 рр. як інструмент покороєння селян. Свідченням цього є його таємний лист до секретаря ЦК РКП(б) В. Молотова до членів політбюро від 19 березня 1922 р. У ньому він пише: “Саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях їдять людей і на дорогах валяються сотні, якщо не тисячі трупів, ми можемо провести вилучення церковних цінностей з найскаженішою і безпощадною енергією і не зупиняючись перед придушенням будь-якого опору... Усі міркування вказують на те, що пізніше зробити нам цього не вдасться, бо ніякий інший момент, окрім відчайдушного голоду не дасть нам такого настрою широких селянських мас”.

У цьому листі, як у дзеркалі, відображені псевдогуманізм і аморальна культура “вождя світового пролетаріату”.

Одним із негативних соціальних наслідків стало цілковите зруйнування виробничої бази України, особливо сільськогосподарства.

У промисловості стояли фабрики і заводи. Відбудувати й запустити виробництво бракувало засобів і не було кому. Відбулося розорення і промислових об'єктів, і робітників. Більшість із них вивезли й виснажили внаслідок голоду й не могли не тільки працювати, а й вижити. Значна частина їх померла.

Був зруйнований транспорт. Навіть між великими центрами не було регулярного сполучення. Потяг із Катеринослава до Харкова йшов раз на тиждень (вартість квитка 25 млн рублів).

Якщо паливо в дорозі закінчувалося, то відчіплювали останній вагон, рубали на паливо й їхали далі. Цей факт свідчить, до якого ступеня дійшла руйнація.

У сільському господарстві взагалі був занепад. Через відсутність кормів загинула величезна кількість коней та рогатої худоби. Зокрема на Донеччині залишилося не більше третини коней. На Запоріжжі на 1 січня 1922 р. налічувалося 160 тис. коней, а на кінець лютого — 50 тис. У великих селах з кількома тисячами мешканців залишилося 20—30 коней, а в деяких селах — жодного коня. Загалом загинуло 1,5 млн голів рогатої худоби і близько 1 млн коней.

Машини та інший сільськогосподарський інвентар (сівалки, плуги, борони, навіть коси і серпи) здебільшого вивезли до Росії. Тому засівати й обробляти землю не було чим і не було кому. Внаслідок цього значна частина (третина і більше) землі залишалася необробленою.

Аналізуючи соціально-економічне становище в Україні 1922 р., український педагог і журналіст І. Герасимович, автор книжки “Голод на Україні...”, на основі інформації та власного спостереження прийшов до сумного висновку, що “російський імперіалізм страшною чумою більшовицького режиму нищить здорове населення України, перетворює в руїну фабрики, а багатий і плодородний край — в дикі пустині. Одним словом, з раю творить найстрашніше пекло на землі”.

Голодомор 1921—1923 рр. не тільки позбавив життя сотень тисяч працюючих селян, а й зруйнував їхні господарства, залишив пустою їхні оселі. Причиною цього була політика більшовицької партії. Установивши насильницьким шляхом свою владу та здійснивши експропріацію в поміщиків і капіталістів, більшовики зробили те саме у селян. Унаслідок колективізації і голоду більшовики домоглися остаточного розшарування селянства, спрямувавши селянських люмпенів на цькування працелюбних заможних селян, яких презирливо називали “куркулі”. Московська влада знищила найпродуктивнішу, найбільш національно-свідому частину землеробів України.

У процесі голоду гинули цілі сім'ї та родини, а ті члени сімей, які залишилися живими, розбрелися безнадійно в пошуках харчів і шезали безслідно. Між рідними рвалися зв'язки на багато років або й назавжди.

Автору довелося спілкуватися з окремими з “приблудних” на Поділля дітей, які не пам'ятали ні імені батьків, ні прізвищ. Їм давали прізвища за назвою тих населених пунктів, назву яких вони запам'ятали або де їх підібрали. Одного з них розшукала сестра через 40 років у 60-х роках.

Родина була (і є) осередком суспільства. Зі зруйнуванням родини руйнувалося суспільство. Голод призвів до розладу суспільних зв'язків, на яких трималося суспільне життя. Про яке формування громадянського суспільства чи політичної нації після цього могло йтися? Більшовицький режим не був зацікавлений у цьому в період запеклої боротьби українських повстанців, і тому цілеспрямовано й послідовно руйнував українське суспільство, не допускаючи його консолідації. Що й призвело до розриву історичної пам'яті українського народу.

Наслідком голодомору став занепад освіти й культури в Україні. Школи місяцями, а то й по півроку не працювали. Голодували учні й учителі. Більшовицька влада розглядала їх як дрібну буржуазію й зовсім нічим не забезпечувала, учителі пайок не отримували. Значна частина з них померла, інша роз'їхалася хто куди в пошуках їжі.

Знищена була й українська наука, українська культура. Працівникам Всеукраїнської академії наук у другій половині 1921 р. зовсім не платили зарплати. Видання книг припинилося. У Петрограді на місяць було видруковано 1 493 500 примірників, в Україні для Української академії наук — 1.

У 1921—1922 роках точилася політична боротьба проти “буржуазної” інтелігенції. Кілька десятків тисяч російської інтелігенції московський уряд примусово відправив за кордон, значну частину української — за межі України до Сибіру або на північ Росії. Російській пощастило більше — залишилися живими, українській — гірше, не всі вижили.

Процес ліквідації національно-свідомої інтелігенції України, еліти нації, активізувався і в період організації голодомореноциду українського народу в 1932—1933 рр., який зіграв роль інструмента для здійснення основної стратегічної політичної мети більшовицької партії Росії: загальмувати подальший розвиток УРСР у національному дусі, для чого необхідно було призупинити “українізацію”, зміцнити тотальний контроль ЦК ВКП(б) на чолі зі Сталіном над Україною, щоб вона, була, не відійшла від Москви.

Так загинула від голоду або внаслідок репресій значна частина інтелекту української нації, що загальмувало розвиток українського суспільства.

Одним з наслідків голодоморів в Україні було виродження суспільної моралі, втрата кращих людських цінностей, чеснот.

З'явилися сексоти (“секретніє сотруднікі”), розвинувся конформізм, відбулася деградація моралі, що так негативно вплинула на консолідацію українського суспільства впродовж десятиліть і до сьогодні.

Найстрашніше те, що свідками, а інколи й учасниками страшного занепаду людської гідності були діти. Переживаючи за спотворення психіки дітей, щоб ці вкрай негативні риси людської моралі не стали основою душевного складу, прогресивні громадські діячі України звертали увагу на цю проблему, вболівали за майбутнє дітей і закликали до їхнього фізичного та морального порятунку. Зокрема професор Київського медичного інституту Володимир Підгаєцький у розпал голодомору у квітні 1922 р. писав: “Перед нами лишається ще проблема врятування нашої молоді, дітей, що живуть і народжуються від наслідків голоду, від біологічних впливів його на природу людини, на її здатність до боротьби за існування, на її розвиток — як фізичний, так і розумовий.”

Нам загрожує ще не менше лихо, а саме: знищення в наступному поколінні фізичних, інтелектуальних і моральних якостей, утворення з них нації і класів другорядних, недорозвинених, рабів — чиї б вони не були. Під загрозою того щастя, може більшого ніж цілковите вимирання національно-біологічного колективу, ми мусимо кинути гасло: “в дітях наше майбутнє, наша доля і воля!” У боротьбі з голодом окремої уваги вимагають до себе справи живлення дітей, які мусять стояти на першому місці у всіх заходах. **У боротьбі з голодом** в першу чергу діти і усе для дітей”.

Майбутнє молоді України хвилювало й педагога Василя Арнаутова, голову народної освіти Одеської губернії (згодом викладач Інституту народної освіти у Харкові), який 1922 р. у дослідженні “Голод і діти на Україні” зауважив: “Здоров'ю дітей, які переживуть це пекло, буде завдано непоправної шкоди, що загрожує фізичним здегенеруванням. Але може бути ще гірший моральний розклад, який вніс голод у ряди дітей. Вони ж є свідками того страшного занепаду людської гідності, якого за жодних обставин не можна було зауважити в минулому. Страшно й подумати: чи може морально виправитися дитина, яку стихія голоду пригнула до самої землі і примусили не тільки дивитися, а й бути учасником усіх огидних справ, виконуваних дорослими внаслідок їхнього звірного egoїзму?”

Яке поняття про людську природу може винести дитина з оточення, в якому їй доводиться ховатися від дорослих, сильніших людей, або й від своїх власних родичів, щоб вони її не з'їли?”

У цій же праці він повідомляє про масові випадки божевілля і вбивства на тлі голоду, а також голодовий психоз і лю-

додство, зареєстровані в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській та ін. губерніях.

Висновок про спотворення моралі молоді внаслідок голодомору зробила також відомий педагог і громадсько-освітня діячка, колишній член Центральної Ради УНР професор Софія Русова. Виступаючи на міжнародному жіночому конгресі 16 травня 1923 р. у Римі, вона заявила, що “деморалізація молоді є одним з найсумніших наслідків голодомору як результат більшовицької окупації”.

Можна уявити, до якої міри морального занепаду призвів нечуваний голод населення України, психологія якого під безнастанням впливом різних звірячих актів більшовицького режиму цілковито втратила людські почуття. Автор газети “Український Червоний Хрест — голодним” (Київ, 17—23 квітня 1922 р.) О. Лесюк зазначив, що голодуючі люди “...спускаються поволі до такого стану, коли людині все одно... До стану, що вже поза межами життя... Коли немає обов'язків... Немає любові... Немає дітей... Немає і голоду... Вже немає нічого: все, все однаково...”

Це передчасна смерть розуму, кінець людини, коли ще тіло може і хоче жити...”

Голодомор 1932—1933 рр. верхівка більшовицької партії на чолі зі Сталіном запровадила як спосіб припинення національного відродження (українізації) під приводом “усунення викривлень у більшовицькій національній політиці”. Свідченням цього є лист Й. Сталіна до Л. Кагановича від 11 вересня 1932 р. і постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 14 грудня 1932 р. Вони покляли початок розгрому навчальних і культурних закладів і масовим репресіям української інтелектуальної еліти, яка за кілька років була знищена. Це завдало великої шкоди в сфері освітнього та культурного розвитку, а також суспільній моралі українського народу.

Агресивна насильницька більшовицька політика щодо упокорення українського селянства призвела до розорення віками встановленого селянського виробничого устрою до такого рівня, що його продуктивність впродовж багатьох десятиліть залишалася низькою. Була розірвана наступність у передачі досвіду від старших поколінь до молодших. Після дозволу отримання паспорту молоді масово покидали села, що привело до їхнього обезлюднення і навіть зникнення з мапи України.

Отже, усе це свідчить про те, що голодомори в Україні, які відбулися з вини більшовицької влади, завдали величезної шкоди українському народу в його поступальному політичному, соціальному й культурно-освітньому розвитку, загальмувавши його потенційні можливості. Завдання нинішнього покоління — глибоко осмислити наслідки голодоморів і спрямувати енергію на інтенсивний соціально-економічний і культурно-освітній розвиток українського суспільства.

Михайло РАТУШНИЙ,
голова Української всесвітньої
координаційної ради

Заради справедливості одразу треба сказати, що гідне вшанування річниць Голодомору почалося з ініціативи української діаспори. У той час, коли ми, кожна родина в советській Україні знали про страхоту 1932—1933-го, але не могли про це відкрито згадувати і говорити, діаспора збирала й оприлюднювала матеріали і свідчення про це. Наприклад, на вимогу наших емігрантів була створена і запрацювала Комісія при конгресі США. Вона заслухала, задокументувала і видала свідчення сотень українців, які стали жертвами Голодомору. До цього залучалися наші співгромадяни з вільного світу, що мешкали в США, Канаді, Великобританії.

Що ми маємо на день сьогоднішній? Нині у відзначенні сумної дати головним центром залишається Громадський комітет, який, власне, й ініціював вшанування жертв Голодо-

Пам'ять про жертви — застереження світу

Десятки мільйонів українців не лише на материні, а й за кордоном — на всіх п'яти континентах відзначають сумний і трагічний для нашого народу ювілей — 80-річчя Голодомору 1932—1933 років, який згідно з міжнародним правом визнається як геноцид щодо українців.

мору. Зокрема багато для цього зробив Стефан Доманів, заступник голови УВКР і голова Спільноти українців Австралії.

Громадський комітет вважає, що, як і раніше, необхідно продовжувати проводити поминальні заходи всюди, у всіх поселеннях, де живуть українці, незалежно від того, сприятливі чи несприятливі умови для того є в Україні та світі. Нагадаю, 27 квітня 2010 року Янукович, через два місяці після обрання його президентом, на засіданні ПАРЄ у Страсбурзі (Франція) виступив проти визнання Голодомору 1932—1933 років Геноцидом, назвавши таке визначення неправильним і несправедливим. Тим самим режим Януковича вдав до нечуваного цинізму і нещирого святотатства, зневаживши священну пам'ять про мільйони загиб-

лих українців від штучного голоду, спровокованого Москвою.

Але пам'ять людська незнищенна. Заходи “Запали свічку пам'яті”, як і в попередні роки, відбуватимуться повсюдно. Офіційне ставлення нинішньої влади, що це, мовляв, була просто трагедія, а не геноцид, не витримує правди. Мотивація команди Януковича, яку, до речі, висунула офіційна Москва, ґрунтується на псевдоаргументі, що, мовляв, у той страшний час від голоду гинули не лише українці, а й представники інших національностей. І пояснюють, що це була класова боротьба проти селянства, з метою змусити їх іти в колгоспи. Така собі печальна (а це — від 6 до 8 млн безневинних жертв!) більшовицька спроба колективізувати українське село. Але якщо ми проведемо аналогію,

то у роки Другої світової війни, під час фашистської окупації у нас, як і в Німеччині, гинули не лише євреї. Гинули німці, слов'яни (українців чи не найбільше), представники інших національностей. Але ніхто ж не заперечує того, що то було спланованим і проведеним геноцидом проти євреїв!?

Отже, те, що гинули від голоду не лише українці, не заперечує факту, що ця акція була проведена саме проти українства, його селянства за етнічною ознакою. Це той ключовий момент, який відбивається в усіх резолюціях, усіх постановках, зверненнях українців Громадського комітету до парламентів світу під час цих сумних дат. Зокрема днями я буду в парламенті Угорщини, — який, до речі, визнав, що голод був Геноцидом українсько-

го народу, — де вшановуватимемо жертви 1933-го.

Процес міжнародного визнання української трагедії Геноцидом триває. Наприклад, громада українців Хорватії звернулася з відповідним зверненням до свого парламенту. І є всі підстави сподіватися, що відповідний документ, як це зробили уряди і парламенти майже 20 країн світу, він ухвалить. Як відомо, незалежно від того, визнано чи ні в тій чи тій країні голодомор українців Геноцидом, жалобні заходи “Запали свічку пам'яті” відбуваються по всьому світу. Це свідчить про те, що українці — єдина нація, яку попри шалений опір правді з боку наших внутрішніх і зовнішніх противників об'єднує не лише сумний ювілей Голодомору-Геноциду, а й відповідальність перед майбутнім. Ми мусимо пам'ятати і нагадувати про це світові не лише в ім'я тих безвинно убієнних українців сталінським режимом, а й щоб подібного не повторилося ніде і ніколи.

Вадим МИЩИК,

член Асоціації дослідників голодоморів в Україні, Мурзинці—Звенигородка, Черкаської обл.

Село Мурзинці на Звенигородщині розкинулося на березі річки Гнилий Тікич. Із заходу захистилося Губським лісом. Повз нього ще 1654 року проїздив антиохійський патріарх Макарій до Лисянки і бачив, як визволена країна козаків оживала. У подорожніх записках його племінник Павло з Аллепи зазначив, що в лісі люди вирубували дерева цілодобово й будувалися. Їх було дуже багато: “...Вони численні, як мурахи, і незлічонніші зірок”.

Краса природи не марніє й через віки. Тільки життя стало змінюватися. Коли Центральна Рада 1917 року проголосила Українську Народну Республіку, люди в Мурзинцях на сходці коло школи — вона й досі вабить красою народної архітектури в центрі села — під двома жовто-блакитними прапорами схвалили створення своєї держави. Через кілька років російські більшовики потопили її в крові й загарбали Україну. Почався на нашій землі “великий перелом”, точніше — розбій. У Мурзинцях відразу зруйнували маєток відомого українського вченого й мандрівника, засновника й довголітнього директора Зоологічного музею Академії наук України Володимира Каравая. У Києві й досі одна з місцин називається “Каравасів дачі”. Неподалік школи була садиба багатодітної родини Михайла та Ялини Шестопалів. П'ятнадцять дітей їм Бог дав. У голодовку 1920-х років помер батько, за ним дві доньки. 1926 року в селі у 247 хатах зосталося жити 1063 людини.

Страхоту почалося з початку 1930-х років — розкуркулення й створена владою нечувана голодовка. Спритніші почали втікати від “принесеного радянського щастя”. Один із синів Шестопалів виїхав на Донбас. Троє в Одесу. Пухлим від голоду 1932 року добився до брата (загинув 1941 р.) у Красний Луч (Донбас) і Матвій. Згодом він закінчив факультет української філології Київського університету, яка привела його в журналістику й фольклористику. Війну пройшов журналістом, працював головним редактором видавництва “Молодь”. У 1954—1957 роках працював деканом фа-

Іван Григорович Момот і 11 невідомих дітей

культету журналістики, довгі роки викладав курс зарубіжної журналістики. Матвій Михайлович виховав не одне покоління журналістів і літераторів-шістдесятників. Непохитного патріота України М. Шестопаля компартійна система позбавила роботи на факультеті журналістики, не давала працювати за фахом. Голодоморна смерть радянської системи, від якої він утік 1932 року, доганяла його 1965-го, а докінчила 1986-го.

Досліджуючи родові коріння мужнього українського патріота й літератора, довелося обстежити й поховання на цвинтарі у Мурзинцях. Тут натрапили на братську могилу часів голодовки

1933 року. Напис сповіщав, що тут похоронений “Момот Іван Григорович і 11 невідомих дітей. 1888—1933 р.”. Уперше за довголітні дослідження голоду в різних місцевостях Черкащини довелося таке побачити. Мешканці Мурзинців розповідали, що умертвлених голодом 1932—1933 років хоронили на старому цвинтарі коло школи. Людей наче косяно викошувало. Іван Григорович раз у раз приказував: “На погібель все йде. Скоро й землі не стане, щоб хоронити”. Справді, вже не стачало місця на цвинтарі у центрі села, тож виділили ділянку за селом. Новий цвинтар започаткувався захороненнями умертвлених голодом 1933 року.

У 1990-ті роки на тому місці великий дубовий хрест поставили. При вході на цвинтар встановили кам'яний пам'ятник. Раніше ніхто не записував імен померлих у голодовку, а тепер уже нема від кого їх записати. Про цю могилу люди казали, що це, мабуть, учитель з учнями покояться.

Вдалося зустрітися з онуком покійного Олександром Момотом. Бабуся Марія Саківна розповідала про дідуся багато доброго. Іван Григорович був чоловіком думним, працьовитим і справедливим. До всякого діла беручий і все йому в руки йшло. З року в рік прикуповував землю. Розводив худобу, мав добрі коні. Весь час був у роботі, не знати ко-

ли й спав. На сходці села йшлося, щоб побудувати цегляну школу. Він сказав, що продає свої воли і гроші віддає на будівництво: “Хай діти вчаться, може, їм світ розвидниться”. А ще він дуже кохав свою дружину Марусю. Вона йому вносила їсти в поле. Він, коли бачив її, ішов назустріч і ніс зі стравою на руках аж до місця роботи. Казали, що він стільки пшениці вирощував, що вистачило б усе село нагодувати. Комсомольці й комнезамівці першими прийшли розкуркулювати Івана Момота. Усе забрали: і хліб до зернини, і худобу. Горе душі з'їдало, що серед білого дня всього статку позбувся, ніби обікрали. Їсти не було чого. В одного з тих, що розкуркулювали, прокинулася совість. Прийшов до нього та й каже, у якій коморі зерно. Там можна дірку просвердити і зерно з відро насиплеться. А Момот відказав: “Я все життя трудився, а не крав. Те, що ви в мене забрали, уже не моє і вам на добро не піде. Навіть і свого я красти не буду”.

Голод і біда таки домучили Івана Момота 1933 року. Все життя вирощував жито-пшеницю, а помер від безхліб'я. Чоловіки на цвинтарі викопали яму — його у селі широкі поважали. Коли ж другого дня принесли покійного в домовині хоронити, в ямі вже лежало одинадцять діток. виявилось, що в школі для дітей-сиріт створили патронат. Там теж не було харчів і вони повмирали з голоду. Їх і повкидали у викопану яму. Рідня розсудила людськи: Іван Григорович хотів, аби діти вчилися, то хай тепер із маленькими мучениками разом спочиває. Від цієї страшної біди і постала братська могила: “Момот Іван Григорович і 11 невідомих дітей. 1888—1933 р.”.

Отакий смертельний наслідок загарбницької влади чужинців. Три голодовки, дві великі війни, постійні репресії винищували людей, а тепер нестача роботи розкидала їх по світу. Сьогодні у селі зосталося 222 хати і живе там менше двохсот осіб. Господарство занепало. Школу закрили, а дітей возять на навчання у Неморож, Звенигородку. Світ не розвиднюється, як того хотів невтомний трудівник Іван Момот.

Микола ТКАЧ,
етнолог, письменник
Фото Олександра ЛИТВИНЕНКА

Не цурайся хліба-солі

Серед розмаїття традиційних свят і обрядів українців майже кожна національна страва на якусь із них буває обрядовою. Але найпоширенішою обрядовою стравою є хліб. Хоча ми про те ніколи не думаємо, та хліб — це наша повсякденна обрядова страва. “Можна сміливо стверджувати, — каже М. Ф. Сумцов, — що народне життя з усією повнотою його історичного розвитку, з усім його минулим і сучасним наповнене обрядовим вживанням хліба”. І тому щоденне причастя хлібом — це символічне причастя до життя. Завдяки цьому в народі склалася система звичаїв, прикмет, повір'їв, що пов'язані з його приготуванням, споживанням і ставленням до нього.

Обрядові страви

У давнину зі святістю хліба міг порівнятися хіба що вогонь, без якого, як і без хліба, не можна було увійти жодну оселю. Споконвіку в українській хаті на почесному покутному місці — на столі — має лежати хоч шматочок хліба, накритий хустинкою. І коли траплялося, що за вечерею в родині з'їдали весь хліб, мудрий господар усе одно відкладав крайчик під полотнину. А якщо до вечері хліба не вистачало, то позичав у сусідів, але крайчик свого хліба обов'язково зберігав: “Чужий хліб не ситий, хоч і смачний”, “Чужий хліб рот дере”, “Чужий хліб боком вилізе”, а “Свій хліб — краще чужого книша”. Нині хліб купують, однак і за таких умов він зберігає свою силу й нехтувати ним не годиться. Хай то буде і не власне хліб, а хлібні вироби: печиво, булочки, коржики, але виготовлені чи придбані кимось із родини.

Зі своїм хлібом приходять і на нове місце проживання — переселення, новосілля. Тут хліб завжди виступає як головний ритуальний символ. А вносити хліб до нової оселі має обов'язково голова сім'ї.

“Голова родини, — зазначає В. П. Милорадович, — заходячи в супроводі членів сім'ї, інколи родичів і сусідів із хлібом і сіллю в руках, каже: “Дай же нам, Господи святий, в добрий час у новий дім увійти, хліб і сіль унести, щоб Господь послав нам у сім домі хліба і солі й усього добра до кінця віку...”

За звичаєм, занесений до хати “новосільний” хліб крають і ним причащаються всі члени родини, а також гості, причетні до новосілля. Так само і хліб та хлібні вироби, з якими приходять гості, господар має покласти на стіл і ним має почастувати присутніх за столом. Нехтування цим звичаєм вважається неповагою до гостя і пов'язується з певними прикметами та повір'ями.

Піднесення хліба до рівня священного символу, очевидно, відбулося через його й досі незамінні поживні якості. “Грушка — минушка, — мовить народне прислів'я, — а хліб — кожен обід”. А ще таке: “Риба — вода, ягода — трава, а хліб — усьому голова”.

Деякі науковці припускають, що квасний хліб нібито виник унаслідок недбалою ставлення предків-господарів до посудини, в якій замішували прісне тісто на корж. Мовляв, вона не була належно очищена, тому залишки тіста сквасилися й забродили. Ця думка дещо вульгарна й зневажлива до пращурів. У своїй звичайній практиці вони споконвіку мали особливе, побожне ставлення до цього продукту харчування, — отже, посудина з-під тіста не могла залишитися нечищеною, і таке припущення неприйнятне.

Існує також думка, що квасний хліб уперше виник у Єгипті, і передумову його виникнення пов'язують із практикою пивоваріння з ячменю. Звідти його нібито перейняли римляни, греки та євреї. На початку другої половини середньовіччя квасний хліб став домінуючим продуктом у всій Європі. Римський письменник Пліній Старший у своїй праці “Naturalis historia” зазначає, що давні греки й римляни готували з подрібнених зерен особливу страву-хльобанку (рим. alica). Усі сучасні каші та-

кож вважають прототипами хліба. Хліб у вигляді рисової каші й досі відомий у Китаї та Японії. В Україні також здавна відомі подібні страви із зерна, крупи та борошна.

Із цього приводу цікавим видається походження самої назви “хліб” як продукту переробки зерна. Слово “хліб” споріднюється з такими словами, як “хлібати”, “хлебати”, “хлебтати”, “хлепати”, “хльобати”, “хльопати”, “хлюпати”, “хляпати” (сніг хляпає), “хляпавка”, “хльобанка”, “хльопанка”, “похльобка”. Синонімами до слів “хльобанка”, “похльобка” є слова “бевака” (затірка з борошна), “баланда”, “кваша”, “затираха”, “соломаха”. Із-поміж них для нас важливим є назва “кваша”.

Шоправда, аби кваша вдалася, важливо витримати до тонкощів увесь технологічний процес: усолодження, бродіння, варіння. Коли кваша усолоджувався і бродила (звичай на печі), ми, діти, раз у раз заглядали до неї, аби не прогавити слушну мить, щоб кваша не вибігла під час бродіння. А коли квашу заварюють, то щоб удалася, до неї приказують: “Говоріть гоже та Боже, щоб наша кваша вдалася”.

Кваша як образ первісної матеріальної субстанції згадується й в українських народних легендах про створення світу. “На самому початку, — каже народний оповідач, — не було ні неба, ні землі, а була тільки темрява і вода, змішана з зем-

Найбільший винахід
Деякі перекази стверджують, що Бог сам посіяв для людей пшеницю. Він перший ходив за плугом, і є першим хліборобом. Про це йдеться і в різдвяній колядці:

*Що в полі-полі плужок оре,
за тим плужком сам Бог ходє,
Пречиста мати їстик носить,
(варіант: їсти носить)*

*Бога просить:
“Уроди, Боже, жито-пшеницю,
жито-пшеницю, всяку пашиницю”.*

На думку багатьох науковців, людина спекла корж — перший прісний хліб — із пшениці як однієї з перших освоєних зернових культур. Однак квасний хліб, очевидно, почали випікати не з пшениці, а з жита. На це вказує прислів'я: “Житній хліб пшенич-

Кваша — праматір хліба

Кваша — давня (може, навіть архаїчна) українська страва, яку традиційно готують на провесні, у великий піст, напередодні та в період християнського свята Благовіщення, що в календарному циклі пов'язується з весняним рівноденням, а в дохристиянському бутті — зі святом Лади. У давній українській традиції вона є обрядовою стравою на свято Благовіщення. Готують квашу з гречаного або житнього борошна. Борошно розводять водою, доводять до рідкого стану, усолоджують, заброджують (раніше це робили з допомогою солоду — пророслого зерна, пізніше стали використовувати дріжджі) і потім варять. Зварену квашу присмачують конопляним молочком із потертого сім'я або олією.

Тепер квашу мало хто готує. Але, пам'ятаю, в дитинстві це була найулюбленіша страва. Її готували майже в кожній родині

так, ніби кваша, а Бог літав Святим Духом понад водою, яка шуміла піною”. Інші назви кваші: соломаха (“Житньої соломахи бузиновим молоком запивати”, — мовиться в одній із пісень, записаній Михайлом Максимовичем), або тетеря (“Троянцям всім дали тетері” — це вже з “Енеїди” І. П. Котляревського). В одному з народних прислів'їв говориться: “Соломаха-затираха, як затремо, поїмо”. Соломаха і тетеря були улюбленими стравами запорізьких козаків. За свідченнями Павла Чубинського, тетерю готували не лише з житнього та гречаного борошна, а й із перетертих сухарів. На Покутті, за свідченням Романи Кобальчинської, “соломахою” називають суміш із товченого часнику, олії та води — така собі хльобанка-мачанка. Таким чином, можна припустити, що саме хльобанка-кваша (соломаха, тетеря) стала праматір'ю сучасного хліба.

ному калачеві дід”, а також те, що квашу та соломаху готують, як правило, з житнього або гречаного борошна. М. Ф. Сумцов зауважує, що сама назва “хліб” означала “житній”. А пшениця йшла на калачі. Перші хліби, ймовірно, випікали (а квашу чи соломаху варили) не з борошна, а з товченого зерна, а за попередньо замочували водою та проросували: “Хто товче, той хліб пече”. Товчене проросле зерно, залите водою, заброджувало і ставало солодом. Із часом до нього почали додавати перетерте на камені зерно — борошно. А пізніше в посудині стали залишати трохи забродженого тіста — закваску або розчин, щоб не готувати солод щоразу. Залишене тісто було символічною передумовою відродження живого буття (критичною величиною), а хліб, що сходить, — виявляв ознаку воскресіння життя. В міфопоетиці борошно асоціюється з первісною матерією. Вважається, що з решток борошна (критичної величини) було ство-

рено Першолюдину. Залишки цього міфу можна бачити на прикладі добре відомої української народної казки “Колобок”.

Загалом же використання квасних бактерій та процесу бродіння є значущим досягненням людини. А хліб і вино як продукти цього процесу, можливо, найбільший винахід людства за всі віки. Недарма ж кажуть: “Вчить учений ученого їсти хліба печеного”. Варто ще раз нагадати, що проросле зерно, а отже, й заброджений на солоді хліб, мають потужний оздоровчий, омолоджуючий вплив на живий організм і здатність насичувати людину. А в період весняного Свята Благовіщення (Лади) готують обрядову квашу, яку також заброджують солодом із пророслого зерна, а приправляють конопляним молоком.

Сам процес приготування та випікання хліба в народній свідомості здавна постає як священнодійство. Раніше до нього навіть спеціально готувалися: молилися, уникали поганих думок, слів, тим більше — дій. Існують також окремі звичаєві норми поведінки людини під час приготування та випікання хліба та хлібних виробів. Своєрідним є ставлення й до предметів та речей, що з ними пов'язується приготування і випікання хліба. Особливо святої уваги надається посудині (діж), в якій замішують тісто. Найперше звертають увагу, щоб у діжі було парне число клепок. У випадку непарної кількості клепок буде “діж” або “діжун” (чоловічий рід), у якому хліб не буде належним чином бродити і сходити. Наші предки вірили, що світ людського буття і всі побутові речі підпорядковані тим же законам, що і світ природи. Ось тому, “купуючи діжку, лічуть тростки, кажучи на першу — “діж”, на другу — “діжа”, на третю — знову “діж”, — і так усі переберуть”. Як на останню прийдеється сказати: “діжа”, то купують, бо хліб добрий буде, а як “діж”, то не купують”. Чи не з такого усвідомлення народилася й приказка: “Не вистає клепок в голові”?

Зберігали хлібну діжку на покутті. У Чистий четвер, перед Великоднем, господиня щонайперше мала спочатку вичистити хлібну діжку, а вже потім братися за іншу роботу. Загалом у народній свідомості хлібна діжа постає як ознака чи передумова добробуту. Про людину зажерливу, недоброчливу кажуть: “Хоч і діжу з тістом оддай, то ще буде клясти, що важко нести”. А у випадку пожежі діжку рятують (виносять) однією з перших, слідом за іконами. Вважається, що у хлібній діжі зберігається дух усієї родини. Тож коли віко діжі раптом скрипне або присниться, що діжа розсохлася, поспадали обручі, — кажуть, до смерті, а коли насниться діжа з тістом, — на добро.

Розчиняють хліб (подекуди кажуть “зачиняють”) найчастіше звечора або вранці. А замісити його слід перед сходом сонця — тоді, кажуть, хліб удасться. Це, очевидно, пов'язано з тим, що в міфопоетиці уяві народу хліб порівнюється із сонцем. Сонце, що сходить, уподібнюється до діжі з тістом (“Ой за лісом, за пралісом золота діжа сходить”, “Попід лісом-лісом котиться діжа з тістом”), а Сонце, що заходить, — до спеченої хлібини. Тож коли уві сні людина побачить, як заходить сонце, або спечену хлібину, — кажуть, на печаль, біду, хворобу, смерть.

Замішувати діжу перед сходом сонця дає не лише символічну, а й природну перевагу. Відомо, що коли сонце сходить, — весь живий світ активізується. Отже, набагато активніше бродитиме й сходитиме тісто.

Борошно на хліб звичай велить просівати на сито. І це не лише для того, щоб видалити сміття та крупинки, а й щоб “хліб ситніший був”. “Коробом сонце — ситом дощ”, — каже народне прислів'я. Із ситом пов'язано багато прикмет і ворожін. Відьма, кажуть, позичає сито на великі свята, у перший день посту та після заходу сонця. Загалом же місити діжу та пекти хліб — робота трудомістка та не проста, така, що потребує доброгосту і вміння.

За написаним правилом, хлібне тісто слід місити, доки воно не почне відставати від рук. Це одна з головних передумов того, що хліб (пиріжки) удасться. Тому, аби добре вимісити діжу тіста, треба добре потрудитися.

Вимішане до ладу тісто за звичаєм перехреснують, промовляючи: “Во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа благослови, Боже, на добрий схід”, закривають діжу віком і ставлять у тепле місце — зазвичай на край печі. На чернін печі, що гарячий, ставити діжу не годиться, бо тісто може запектися і знизити не зійти. Те саме може статися з тістом, якщо посудину поставити на гарячу плиту. Доки тісто сходить, усі в хаті мають зберігати спокій. Дітям забороняють галасувати, сперечатися тощо.

На капустяному листі

У традиційній українській практиці хліб готують звичайний або на опарі, коли борошно для розчину ошпарюють окропом. Такий хліб і м'якший, і довше не черствіє.

Ретельно вимісивши тісто, господарина готується до печі: до випічки хліба, яка також має свої тонкощі й хитрощі, аби хліб удався, і, звісно, — свої звичаєві правила та прикмети.

Та ще більше уваги до себе потребує піч чи духовка, коли в ній має пектися хліб або будь-які інші хлібні вироби. Не допалиш, — хліб буде глеквий, перепалиш, — попідгорає та перепечеться. Також має велике значення, якими дровами буде натоплена піч. Найкращими вважаються дрова з плодкових дерев — яблуні, груші, вишні, сливи, абрикоси. Непогано брати дуб і клен, а найгірше — вербу. Як кажуть старі люди, “на вербі хліба не спечеш”. Від дров залежить не лише якість випічки, а й смак хліба. Найсмачніший хліб — це той, що спечений на дровах із плодкових дерев.

Підпаливши піч чи запаливши духовку, за звичаєм слід перехресстити вогонь і сказати: “Господи, благослови своїм Духом Святим”, або: “Во ім'я Отця, Сина і Святого Духа благослови, Господи”. Коли цього не зробити, “може трапитися будь-яка оказія”.

Коли хліб уже зійде, а в печі догорятиме (так має бути), господарина вигортає його з діжі і кацає паляниці. Коли ще не користувалися формами, покачані паляниці складали на лаві, на полотняному рушнику, який посипали борошном, щоб вони потроху сходили. Перш ніж саджати хліб у піч, з неї вигортали весь жар і вимітали. Потім паляниці пересажували на лопату і саджали у піч. Відповідно до звичаєвого правила паляниці слід саджати справа наліво. Не годиться рахувати хліби, доки вони не спечуться. Це ж правило стосується й інших хлібних виробів: пирогів, вареників, коржиків. Кажуть, скільки нарахуєш хлібів, стільки матимеш збитків у господарстві. Коли хліб посадять, його слід загнітити, щоб був рум'яним. У традиційній практиці українського села для цього запалювали соломку по кутках печі, і після цього піч закривали заслінкою.

Звичай забороняє пересажувати хліби з місця на місце, виймати ще не спечені. Є навіть таке прислів'я: “3 печі сирого хліба не виймають”. За звичаєвим правилом, коли хліб печеться, — не можна заглядати в піч або духовку, скрипіти дверима, галасувати.

Хліб, який печуть на поду печі, називають подовим. Окрім подового, раніше майже по всій території України випікали хліб на капустяних листках, причому не тільки тоді, коли було свіже листя капусти, а впродовж усього року. Для цього капустяне листя спеціально заготовляли: висушували і складали в папуші, наче тютюнове листя. Коли треба було пекти хліб, листки зволожували і на них саджали паляниці. Пізніше хліб на капустяних листках витіснив формовий як більш зручний для випікання, проте деякі господині старшого віку дотепер зберегли давню практику приготування. Вважається, що він набагато смачніший.

Виймати хліб з печі чи духовки слід вчасно. Рано виймеш — буде глеквий, пізно — перепечеться і не відпариться, втратить смакові якості. Житній хліб печуть близько години, пшеничний і пиріжки — близько 40—45 хвилин. За давнини годинників не було, і господині визначали готовність хліба за

запахом. Спочатку, кажуть, він починає “ходити по хаті”, а коли “перестає ходити”, то вже час виймати. Ще кажуть, що вчасно вийнятий хліб чи пиріжки мають найкращі смакові якості — вдаються. Старі люди ніколи не довіряли ніяким годинникам. Вони визначали готовність хліба та хлібних виробів тільки за запахом.

Коли хліб (пиріжки, паски) виберуть із печі чи духовки, його знову кладуть на лаві на полотняний рушник, змочують водою і накривають рушником, щоб відпарився. Раніше вибирали хліб (і саджали) дерев'яною лопатою. Народна загадка так змальовує цей процес: “Повен хлів рижого товару, прийшла чорна та й вигнала”. Після того як хліб відпариться й вистигне, першу хлібину (пиріг) традиційно кладуть на стіл для їжі, а решту складають на хлібну полицю, що звичаєво в українській хаті влаштовували на головній стіні, на незначній відстані від стелі між покутнім та пічним вікнами. Хліб, який удався, рівномірної консистенції по всьому перерізу, з тонкою рожевою скоринкою, гладкою поверхнею, не липитиметься, матиме приємний запах і смак. Тоді й господиня була весела і в доброму настрої.

Свіжоспеченим хлібом чи пиріжками пригощають родичів, сусідів, обдаровують дітей. Для дітей такий дарунок називається “від зайця”.

Василь Скуратівський, говорячи про цей давній український звичай, зауважує, що коли починали краяти свіжоспечену хлібину, то перший окраєць віддавали дітям.

Загалом же в українській звичаєвій традиції терміном “від зайця” наділяється будь-який шматочок хліба, яблука, грушка чи залишок іншої страви, що нею обдаровують дітей, повернувшись з поля, лісу чи якоїсь дороги або з мандрів. Звичай цей досі зберігається не лише в селах, а й у містах. У повоєнні роки то були для дітей чи не найдорощі ласощі.

Хліб-сіль вам

Шанобливе й бережливе ставлення до хліба, яке прищеплювали з дитинства, — одна з головних особливостей народного виховання в системі українських традицій. Звичаєва практика тут надзвичайно розмаїта. Поряд із пасивними, як це ми бачили на прикладі “хліба від зайця”, існує низка активних засобів впливу на людину у вигляді звичаєвих норм і правил поведінки з хлібом, численних заборон тощо. Скажімо, починаючи хлібину, звичай велить перш ніж різати, перехресстити її; різати хлібину слід лише гострим ножом, щоб він не розкришувався — “тупим ножом хліба не ріжуть”; коли відрізаєш хліб, ніж годиться рухати до себе, а не від себе — “від себе хліба не відрізають”; надрізана хлібина має лежати надрізом до оселі, до стіни не годиться — “будуть люди відвертатися”; після заходу сонця хлібини не починають, але коли виникає нагальна потреба, то відрізаний окраєць прикладають до хлібини (щоправда, кажуть: “Одрізану скибку до хліба не притулиш”); не годиться вмочати хліб у сіль — хліб лише присолюють; перший надрізаний шматочок не годиться давати коту або псові; якщо шматок впаде додолу, його треба підняти й поцілувати, засвідчуючи тим самим високу повагу до хліба як символу добробуту й достатку.

З огляду на високий символічний зміст і практичне значення хліба в житті людини, звичай забороняє кидати або кидатися хлібом (“Кинь хліб назад себе, а він стане наперед тебе”), говорити на хліб будь-які лихі або непристойні слова, а також сперечатися за хліб. Борис Олійник у вірші “В оборону хліба” звертається до сучасної молоді людини з такими словами:

*Юначе мій, чиєсь мами сину,
зодягнений на джінсовий мотив,
— я вже завмер, коли ти... півхлібини
“в дев'ятку” натреновано вгати!*

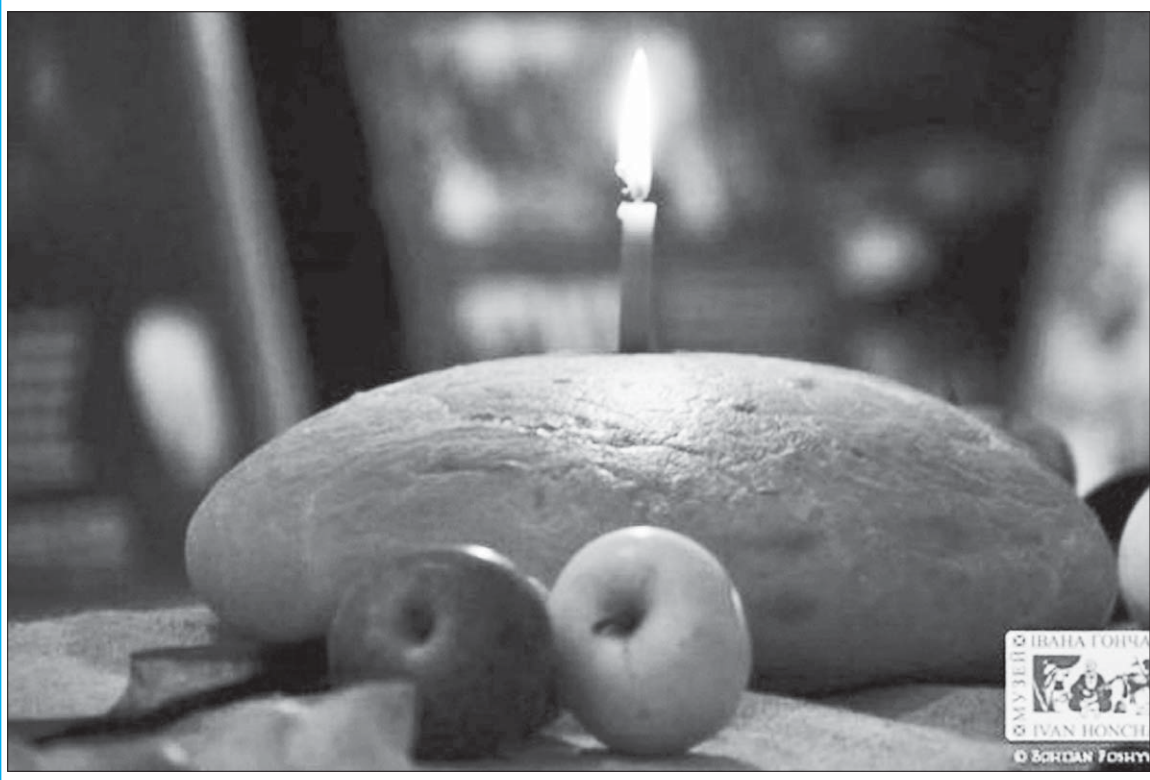
*Ми всі із хліба виростили, сину,
із праці себто — чуда із чудес,
— яка нас охрестила на Людину,
піднявши з чотирьох до піднебесь...*

Акція «Хліб пам'яті»

Поминання померлих хлібом є давньою традицією українців. Цьогоріч Музей Івана Гончара ініціює акцію “Хліб пам'яті”. Кожен небайдужий зможе долучитися до неї — випекти хліб та

принести до Музею до спільного столу поминальних хлібів 22 та 23 листопада. Пам'ятати і пом'янути

сьогодні невинно заморених голодом тисяч українців є моментом гідності для кожного з нас.

Висока звичаєва повага до хліба зумовила символічний вияв високої поваги до людини через пошанування її хлібом. Тому, за давнім звичаєм, в Україні на ознаку високої шани гостей зустрічають хлібом-сіллю. Хліб має підносити дівчина або жінка на рушнику — “голий хліб, як і дитину, не подають”. Чоловіки зазвичай лише обмінюються хлібами під час тих чи інших ритуалів. Це впливає із світоглядних засад. Чоловік уособлює активні (нематеріальні) сили, а жінка — пасивні (матеріальні). Активні сили зароджують дію — невидиме буття, а пасивні — проявлене буття. У природі чоловіча стать засіває ниву, а жіноча приймає й родить, тому і в звичаєвій традиції чоловікам належить посівати, а жінкам — підносити хліб як знак родючості.

Хлібом-сіллю не лише зустрічають дорогих гостей — беруть хлібину або щось хлібне, йдучи в гості, особливо коли до чиеї оселі йдуть уперше. Той, кому вручають хлібину, має поцілувати її, відщипнути від неї шматочок, присолити і з'їсти — причаститися. Інколи хлібину лише цілують і ставлять на стіл.

Як символ добробуту й гостинності, хліб, за давнім розумінням, зумовлює відповідну зворотну реакцію. Тому, починаючи будь-яку господарчу справу, звичаєво беруть із собою хлібину чи шматок хліба, часто у парі із сіллю, водою або вином. Коли справа пов'язана з обробіткою землі та вирощуванням рослин, — беруть хліб і вино. Із хлібом і вином роблять перший вигін худоби на пашу.

Коли справа пов'язана з якимось будівництвом, тоді за звичаєм починають її з хлібом і водою. Скажімо, перед будівництвом нової хати господар ставить у склянці воду й кладе шматок хліба. Хліб і воду використовують також, коли вибирають місце забудови.

Коли справа пов'язана з людськими взаєминами, якимись угодами, домовленостями тощо, — беруть хліб і сіль. Наприклад, ідучи домовлятися про якусь господарчу чи духовну роботу (охрестити дитину, прийняти пологи, побути за куховарку), беруть хлібину й щіпку солі. У тих випадках, коли проводиться обрядова подяка робітникам за чесну працю, завершення роботи чи її частини, пошанування гостей, заохочення до роботи, тоді разом із хлібом-сіллю подається ще й вино (горілка).

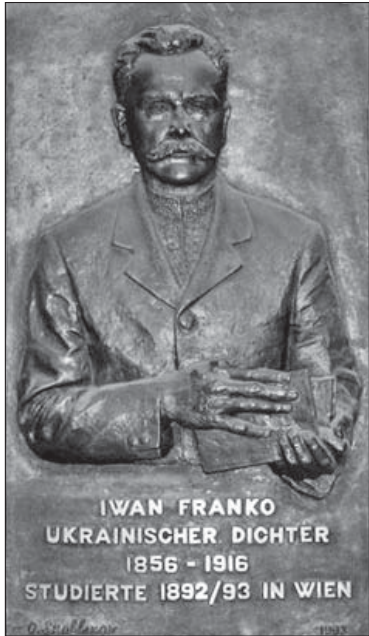
В українській мові вираз “хліб-сіль” є виявом гостинності, дружніх стосунків та приязного ставлення до людини. Нехтування хлібом-сіллю — ознака недобррозичливого, зневажливого, а то й ворожого ставлення. “Він тепер такий багатир, що ніколи і в хлібосолі з нами не бува”. Тож, запрошуючи на гостину, в давній звичаєвій українській традиції кажуть: “Приходьте, будьте ласкаві, до нас на хліб-сіль”. А прийшовши в гості чи заставши родину за обідом, годиться, привітавшись, сказати: “Хліб-сіль вам, добрі люди”. А господар у відповідь має припросити на хліб-сіль. За звичаєм припрошують тричі: уперше — для годиться, вдруге — про людське око, а втретє — на знак поваги.

Іван Франко та євреї

З приводу фальсифікату в журналі «Profil»

Нещодавно у віденському журналі «Profil» з'явилася стаття пані Крісти Цехлінг (Christa Zöchling) (досить відомої журналістки з ґрунтовною освітою) з провокативною назвою «Juden, Blutsauger», що в перекладі українською означає «Жиди, кровопивці»¹. Ідейним натхненником цієї публікації, як ми розуміємо, став Еміль Лянґерман, австрійський громадянин, котрий ще 1970 року емігрував з Одеси. З його подачі авторка цієї короткої статті силкується довести, що Іван Франко, відомий український письменник і мислитель, один із духовних провідників нації — антисеміт, «який агітував проти жидівської наволочі», проти «того нечестивого влізлого єврейського елемента», що «все висмоктує і п'є нашу кров» (тут і далі цитати зі статті подаємо в українському перекладі). Публікація викликала чимало нездорових інсинуацій, аж геть до того, що п. Лянґерман звернувся до Віденського магістрату з проханням демонтувати всі знаки пошанування Фран-

Меморіальна дошка Івану Франку у Відні. Встановлена в інституті германістики Віденського університету, в якому Іван Франко успішно захистив докторську дисертацію.

ка в австрійській столиці, зокрема пам'ятник у центрі міста і меморіальну дошку на фасаді Віденського університету. Тому вважаємо своїм обов'язком звернутися до широкої громадськості, зокрема й до австрійських колег, із цим відкритим листом і висловити міркування з приводу ситуації, що склалася.

На яких підставах, яких джерелах, зрештою, на якому досвіді базовано судження у статті п. Цехлінг? Таке, наприклад: «Він був тодішнім радикальним націоналістом і палким антисемітом. У своїх віршах українському селянинові протиставляв «захланного» єврея-торгаша». Або так: «Франко не міг передбачити майбутнього, але знищення єврейства в Галичині бажав від широго серця». Було б теж цікаво довідатися, які ж Франкові тексти переклав німецькою мовою п. Лянґерман і з яких його праць він «спорядив вибірки цитат»? Таж праці Франка німецькою мовою (не перекладені, а написані по-німецькому й друковані в німецькомовних виданнях) давно побачили світло денне окремою книжкою. І жодного антисемітського пасажу чи навіть окремої фрази в них нема.

Слова, що їх наводить п. Цехлінг услід за п. Лянґерманом, у Франка справді є. Ось вони в німецькому перекладі (за публікацією в журналі «Profil»): «Juden, Blutsauger, Betrüger [...] Es werden noch Zeiten kommen, dass aus kleinsten Funken ein Brand entfacht

und Juden zur Rechenschaft gezogen werden». І далі: «Unsere Juden — davon gibt es Unmengen [...] Der durch Jahrhunderte angestaute Hass kann mit solch einer Flamme ausbrechen, dass die Juden-Förderer keine Zeit haben werden, ihnen zu helfen».

А ось ті самі слова мовою Франка: «Кажуть: жиди п'явки, шахраї. [...] нарід нас уважає своїми найбільшими п'явками, а прийде що до чого — найменша іскра, і вибухне огонь, і жиди — ми всі, винні й невинні — будуть відповідати за всі ті гріхи, яких не раз ані вони не сповнили, ані їх батьки, ані діди». І далі: «І забуваємо, що на руській (тобто українській. — *Ред.*) землі живе нині більша половина всього жидівського племені і що громада століттями ненависть може вибухнути таким полум'ям, прийняти такі форми, що наші протектори, поляки та москалі, не зможуть допомогти нам нічого» (Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. К., 1979. Т. 20. С. 386, 387, 393).

По-перше, вже з самого поклику видно, що цитати з Франка, наведені в журналі «Profil», неточні, їх вибрано довільно і вирвано з контексту. По-друге, взято їх не з «політичного допису» Франка, як про це зазначено в статті, а з художнього твору (роману), де їх висловлює не автор, а персонаж, який до того ж переказує тогочасні національні стереотипи. І, найголовніше, по-третє: ці слова належать... євреєві Вагману, одному з героїв роману «Перехресні стежки». За ходом сюжету він, утративши єдиного сина з вини польської шляхти, став її запеклим ворогом. Наведені слова він адресує іншому євреєві, бургомистрові Рессельбергу, котрий вважає себе польським патріотом. Змальований з авторською симпатією й гуманністю Вагман обстоює перед опонентом свою концепцію порозуміння і співпраці з українцями Галичини як із пригнобленою нацією. Суть цієї концепції полягає не у взаємній ворожнечі, а в пошуках шляхів до єднання між двома народами. У уста свого героя Франко вклав слова, які свідчать про його визнання за євреями Галичини права на власну національну самобутність і гідність: «Жаден жид не може і не повинен бути ані польським, ані руським (українським. — *Ред.*) патріотом. І не потребує сього. Нехай буде жидом — сього досить. Адже ж можна бути жидом і любити той край, де ми родились, і бути пожиточним або бодай нешкідливим для того народу, що, хоч нерідний нам, все-таки тісно зв'язаний з усіми споминами нашого життя» (Там само. С. 392). Чи ж доречно, виходячи з повноти контексту розмови, закидати Франкові антисемітизм і звинувачувати його в тому, що, мовляв, з цілого серця бажав знищення євреїв? Тим більше, що в «Перехресних стежках» слова українських селян у Галичині: «П'ють нашу кров, ше й сміються з нас» — адресовано до «панів» (поміщиків), «попів» (українських священників), «урядників», «адвокатів» тощо, без огляду на національності (Там само. С. 325, 326). Підхід Франка-письменника до зображення у романі суспільних конфліктів насамперед соціальний. До того ж серед євреїв, як і серед інших національностей, автор убачає соціальне розшарування, розрізняючи (знов-таки, устами персонажів — самих євреїв) «бідних капцанів, перекупнів,

Меморіальна дошка Івану Франку у Відні. Розташована на фасаді будинку, в якому Іван Франко проживав більшу частину свого перебування у Відні

шевців, кравців і інших дрібних ремісників», які найбільше потерпіли під час «перших антижидівських розрухів» у підросійській Україні, та «найбагатших жидів, найбільших капіталістів та промисловців», які «не потерпіли нічого, бо ті сидять собі в Києві, в Варшаві та Петербурзі, як у Бога за дверми» (Там само. С. 386).

З усією відповідальністю, маючи пряму й безпосередню долучність до вивчення й видання Франкової творчості, заявляємо: метаідеєю його творчості є любов до людини, насамперед скривдженої й приниженої, незалежно від її соціальної чи національної належності. Українці, євреї, поляки, німці, австрійці, чехи, росіяни, цигани, угорці, італійці, навіть китайці є персонажами творів Івана Франка. Та письменника першою чергою цікавить не національність героя, а його душа, свідомі й несвідомі її складники, його способи й форми осягнення світу. Іншими словами та чи та особистість відповідно кваліфікується за морально-етичною шкалою цінностей. Шахрайство, крутість, обман, зневага й погорда до іншої людини у Франкових художніх чи публіцистичних творах прямо чи підтекстом знаходили осуд, байдуже, був це єврей, українець чи, скажімо, поляк. В овіяному теплом мемуарному нарисі «Мої знайомі жиди» зізнавався: «Я завжди старався в жидові, так само, як в змальованому мною українцеві, полякові, циганові, бачити й малювати людину і тільки людину». Як особистість із загостреним почуттям справедливості, нестримним бажанням зробити світ хоч на дешицю крашчим,

письменник не мовчав, а рішуче й гостро викривав хиби окремих людей і суспільства загалом, аби вберегти майбутні покоління європейців од цілковитої моральної деградації.

Часто беручи типи й ситуації з самого життя, Франко як письменник не міг залишатися байдужим до кривд і несправедливостей щодо простої людини з боку іншої людини, зокрема й єврея. Бо хіба може бути морально виправданим Герман Гольдкремер, з вини якого гине молодий ріпник Іван Півторак («Воа constrictor»)? Або корчмар Мошка, котрий підливає отруту своїм годованцям («Як Юра Шикманюк брів Черемош»)? Чи Мендель, який спершу обдурює неписьменного Яця Зелепугу, а потім велить спалити його хату, аби приховати злочин? Очевидно, що ні. Проте Франко, котрий усе своє життя прагнув віднайти (і віднаходив!) «іскру божества в дійствительності», «божеське в людській душі», давав шанс для катарсису й каяття навіть відвертим злочинцям (безвідносно до їхньої національності). Бо ж примушує того-таки Германа Гольдкремера в екстремальній ситуації пригадати передсмертний материн наказ «Герш, чесно жий!» і в пориві розчулення потай кинути у вікно Півторакові удові торбину з грішми, щоб хоч так заглядити свій гріх. А Мошка — пережить катарсис і відмовитися од своїх злочинних намірів. І таких прикладів можна наводити чимало.

Ба й більше, серед добрих, шляхетних, зображених зі співчуттям Франкових героїв є багато представників єврейського народу. Зга-

дуваний уже Вагман із «Перехресних стежок», який шукає порозуміння з селянами-русинами і допомагає їм; або Йоско Штерн («До світла!»), котрому вдалося здобути свободу лише ціною власного життя; чи Сурка з однойменного твору, долею якого поет змушує перейнятися читача. А циклом «Жидівські мелодії» (збірка «З вершин і низин») хіба Франко не долучив свого слова до осмислення історії й сьогодення єврейського народу? І чи ж не в Мойсеєві побачив вірцевого духовного вождя нації?

Перш ніж пускати між люди цілком однобічні, голосливі й неперевірені твердження, п. Лянґерману варто було б спершу вдумливо прочитати хоча б знакові Франкові твори. З них він би точно спостеріг, що, будучи патріотом своєї Вітчизни і докладаючи величезних зусиль до створення української нації та держави, Франко водночас був симпатиком ідеї держави єврейської. За свідченнями сучасників, особисто зустрічався з Теодором Герцлем, а відтак написав статтю «Der Judenstadt» («Єврейська держава»), в котрій цю ідею підтримав. Нарешті, Франко є автором праці з промовистою назвою «Семітизм і антисемітизм в Галичині»; праці, пронизаної ідеєю міжнародної толеранції та взаємоповаги.

Варто згадати і Франкову рецензію «Piękna Żydówka szkic społeczno-psychologiczny», в якій письменник критикує Вільгельма Фельдмана, автора польськомовної повісті, за те, що він тільки згадав, але не зобразив у житті галицького єврейства «національну напружку». І. Франко, безперечно, стояв за розвиток національної єврейської свідомості в Польщі і в українській Галичині.

Тож звинувачення Франка в антисемітизмі цілковито безпідставні й надумані. Прикро, що в сучасному інформаційному просторі знаходиться місце для таких шукачів сенсацій, котрі прямо чи опосередковано ображають чужу національну гідність задля задоволення власних непогамованих амбіцій, тенденційно й безвідповідально кидають тінь на добре ім'я одного з найвидатніших українських письменників, важливого для багатьох поколінь читачів, фальшуючи його творчість і спекулюючи на зображенні у його творах — насправді правдивому, вдумливому й гуманному — складних міжнародних стосунків у Галичині XIX — початку XX ст. Сподіваємося, що виважені рішення Віденського магістрату та академічної громади Віденського університету випливатимуть з об'єктивного з'ясування фактів і в жодному разі не базуватимуться на суб'єктивних, неперевіренних і перекручених фактах.

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України;

Дмитро ПАВЛИЧКО, письменник, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Герой України, автор збірки поезій «Єврейські мелодії», виданою в Ізраїлі мовою іврит;

Іван ДЗЮБА, академік НАН України, Герой України;

Євген НАХЛІК, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту Івана Франка НАН України;

Микола ЛЕГКИЙ, кандидат філологічних наук, завідувач відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України

Пам'ятник Івану Франку у Відні

¹Див. на сайті журналу: <http://www.profil.at/articles/1343/560/368421/iwan-franko-denkmaltreit-nationalhelden>

Невмируще джерело українства

Тетяна ДУПЛЯК, заступник начальника управління освіти Хмельницької міської ради, член правління міської “Просвіти”

“Не потоком шумних галасливих фраз, а тихою невтомною працею любіть Україну!” Ці слова митрополита Андрея Шептицького — девіз Хмельницького міського об’єднання “Просвіти”. А особливо зараз, коли хмельницькі просвітяни реалізують проект “Вічний як народ”, що передбачає тематичні заходи на ознаменування 200-річчя Тараса Шевченка.

У березні за участю учнів шкіл обласного центру в Народному домі “Просвіти” відбулися читання на тему: “Християнські мотиви у творчості Тараса Шевченка”. А у виставковій залі експонувалася “Шевченкіана у вишитих полотнах Ніни Гончарук”. Протягом року учасники програм “Просвіти” учні НВО № 5, СЗОШ № 1, СЗОШ № 6, гімназії № 2, СЗОШ № 15, ТБЛ, НВК № 10, НВО № 9, СЗОШ № 7, НВК № 28, колегіуму імені В. Козубняка, курсанти НАДПС України імені Б. Хмельницького, студенти Гуманітарно-педагогічної академії, Торговельно-економічного коледжу, Уні-

верситету управління і права та інші переглядають відеофільми про Великого Кобзаря, знайомляться з науковими роботами про його творчість, надісланими українцями діаспори. Учні та вчителі НВК № 10 були учасниками Шевченківського уроку, який провела в Народному домі голова “Просвіти” Зоя Діленко.

Найбільше цього року досягнення Хмельницької “Просвіти” — видання книжки про друзів Тараса Шевченка “Який я щасливий тою нелицемірною дружбою!” Нове, вже сорок сьоме видання, яким Хмельницька міська “Просвіта” пошановує 200-річчю Кобзаря, розповідає про життя й діяльність його друзів, про їхні стосунки з Шевченком у різні періоди його життя.

Упорядники книжки, готуючи її до друку, прагнули віднайти цікаві факти з життя Тарасових друзів, розкрити їхні характери й переконання. Десять героїв цього видання доповнюють знання про Шевченка, його епоху. В обласному ефірі (просвітницька програма “Подільський передзвон”) успішно представлена радіоверсія цього видання.

З ініціативи правління Хмельницької міської “Просвіти” на

ХОДТРК “Поділля-Центр” відбуваються зйомки телефільму “Земля подільська, яку сховає Тарас”. Прем’єра фільму запланована на початок 2014 року.

Крім того, проект “Вічний як народ” передбачає проведення “круглого столу” з учителями світової літератури на тему “Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури”; конкурс учительської творчості “Мій Шевченко”; інсценізацію творів Т. Г. Шевченка учнями навчальних закладів; конкурс на кращого читця поезій Шевченка; залучення учасників проекту до просвітницьких програм ХОДТРК “Поділля-Центр”; підготовку методичного матеріалу про життя й творчість Тараса Шевченка на допомогу вихователям ДНЗ; персоналізовану презентацію книжки “Який я щасливий тою нелицемірною дружбою!” у Центральної міської бібліотеці.

До 145-річчя “Просвіти” у Народному домі відбудеться засідання круглого столу; традиційне засідання літературної студії вчителів української мови та літератури “Просвіта” — наша доля”; відкриються мистецька та книжкова виставки.

Будьмо патріотами!

вачка Тетяна Оніщенко виконала кілька творів, зокрема пісню “Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу” на слова Василя Симоненка.

Із вітальним словом до присутніх звернувся Сергій Савченко. Він навів приклади, як, використовуючи чинне законодавство України, можна домагатися, щоб працівники різних установ надавали пояс-

нення, інформацію державною мовою. Господарям закладу подарували бібліотеку, а учням — інтерактивні диски з історії України, українознавства, зокрема мультимедійну енциклопедію Тараса Шевченка.

Прес-служба Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка

Кувати слово і дух

Світлана МАСЛОВСЬКА, голова Заставнівського РО “Просвіти”

Для буковинських просвітян День української писемності та мови — традиційна данина душі нації та найціннішому її скарбові. Розпочали свято покладанням квітів до пам’ятної стели “Літописцям Русі-України — подвижникам українського письменства” у Чернівцях. Продовжили урочистою академією в Національному університеті ім. Ю. Федьковича.

Зібрання відкрив голова Чернівецького ОО “Просвіти” Остап Савчук, який зазначив, що нову батьківщину може створити народ, але мову — ніколи. Хор “Гомін Буковини” виконав пісню “Мова рідна, слово рідне...”.

Про значення мови в житті народу та її сучасний стан говорили ректор університету Степан Мельничук, почесний голова обласної “Просвіти” Віктор Косяченко, професори ЧНУ Володимир Антофійчук, Богдан Мельничук, Мар’ян Скаб головний спеціаліст департаменту освіти, науки, молоді та спорту облдержадміністрації Олена Пономаренко, редактор Буковинського журналу Мирослав Лазарук, студентка філологічного факультету Леся Коростатевич: “...Наш університет — це гордість України, адже тисячі випускників філологічного факультету — популяризатори рідної мови...”, “...Буковина — особливий край, який був під владою багатьох чужинців, тому й стела, споруджена з ініціативи просвітян на честь подвиж-

ників українського письменства в Чернівцях, — єдина в Україні...”, “...Нашу рідну мову, на жаль, засновує іншомовне павутиння через засоби масової інформації — опіум народу...”, “...Усі найвпливовіші ЗМІ — у неукраїнських руках...”, “...Румуни свою історичну пам’ятку перевидають багатотисячними накладами, росіяни створили цілі дослідні інституції з метою привласнення собі нашої історії, а ми?.. Мовчимо...”, “...Хто винен і що робити? Риторичне запитання, але відповідь є: винні ми, не ту владу обираємо, не відшукаємо ніяк свого Мойсея...”.

Кожне висловлювання — крик душі, біль серця. Усі зголосилися, що подібні зібрання потрібно виносити на загал, долучати школярство та молодь. Отже, “...настала пора праці: мусимо кувати іншу зброю, яку ніхто здолати не зможе, — слово і дух...”.

Багаторічна традиція буковинських просвітян — цього дня нагороджувати найактивніших. Медалю “Будівничий України” нагороджено членів правління обласного товариства Володимира Антофійчука, Олександрю Губчин та Олену Пономаренко. Почесну грамоту та подарунок від Центральної “Просвіти” отримала голова Заставнівського районного об’єднання Світлана Масловська, а Чернівецьке ОО товариства нагородило Іванну Стефюк — активну просвітянку, студентку ЧНУ.

Отож плекаймо рідну мову і не забуваймо, що “граматиці підкоряються навіть імператори” (римська мудрість).

«У тих, хто плекає рідну мову, покликання від Бога!»

У Народному домі “Просвіти” Ужгорода відбулося “Свято української мови”, ініціатор проведення — правління Закарпатського обласного об’єднання ВУТ “Просвіта” ім. Т. Шевченка, а підтримали його колективи філологічного факультету УжНУ, Закарпатської ОО НСПУ.

Подібні свята були поширені за часів національного відродження — наприкінці 1980-х—на початку 1990-х років, коли боролися за державність нашої мови, незалежності України. На жаль, нині знову виникають загрози українству, рідній мові, викликані антиукраїнською спрямованістю політики режиму Януковича.

Тож мотив заходу — прагнення учасників продемонструвати не лише любов до української мови, а й заявити, що громадськість Закарпаття негативно ставиться до цілеспрямованої діяльності щодо її приниження, зокрема закон Ка—Ка, агресивне українофобство Табачника тощо. Куди вже далі, якщо нещодавно офіційна влада Харкова, за особистою вказівкою міського голови Г. Кернеса зносить встановлену громадськістю пам’ятну дошку одному з найвизначніших

українських мовознавців Юрію Шевельову. Тим часом влада споруджує в Україні пам’ятники україножерів (чого лише варті видані ним Валуєвський циркуляр, Емський едикт) — російському імператору Олександрю ІІ.

Гасло заходу — слова з вірша Василя Симоненка “Де зараз ви, кати мого народу?”

На святі виступили голова об’єднання “Просвіти” Володимир Піпаш, голова обласної організації НСПУ Василь Густі, студенти Ужгородського торгово-економічного коледжу Анастасія Туряниця, УжНУ — Оксана Сабодш і Дарина Жаркова. А студенти філологічного факультету Ужгородського національного університету продемонстрували чудову концертну програму. Всі вони отримали у подарунок низку видань обласної “Просвіти”. А доцент кафедри української мови Наталя Венжинович подарувала бібліотеці “Просвіти” книжку свого батька Федора Венжиновича про визвольну боротьбу ОУН-УПА на Волині “Нас не зламали”.

Прес-центр Закарпатської ОО “Просвіти”

Патріотизм насправді

Галина МАРХАЙ,
директор школи №217, м. Київ

Ось уже 36 років педагогічний колектив київської школи № 217 працює над вихованням патріотизму підростаючого покоління. Школа побудована на території, де розміщувався Дарницький концтабір, саме в тій її частині, де вбили й закатували багатьох військовополонених. За неповними даними — близько 40 тисяч осіб.

Тож аби зберегти пам'ять і скласти шану, у школі заснували Музей бойової і трудової слави. Велика заслуга в цьому першого директора, заслуженого вчителя України Андрія Герасимо-

вича Калінічева. Нині це зразковий музей серед шкільних музеїв міста. На базі музею відбуваються зустрічі з ветеранами мікрорайону “Рембаза”, уроки мужності, екскурсії. Шкільний музей надихає вихованців на активну участь у заходах, пов'язаних із героїчним минулим. Рада музею підтримує тісні зв'язки з музеєм с. Новопетрівці. У вересні учні 11-х класів брали участь у міжрайонній конференції, присвяченій 70-річчю визволення Дарниці, що відкрилася в гімназії № 136. У районному конкурсі патріотичної пісні наші вихованці Олег Шуміло, Олександр Понько посіли перше місце,

а Дарія Гажий — друге. Команда школи гідно представила район і в міському конкурсі “Маю честь!”. На прикладі життя ветерана ВВВ, військового керівника школи Володимира Григоровича Бермічева розробили сценарій для участі в конкурсі. Понад 17 вистав на військово-патріотичну тематику поставили на шкільній сцені.

І сьогодні школа працює над поповненням експонатів музею, приймає делегації з міст України, Росії, рідної Дарниці.

Школярі систематично відвідують музеї Києва, подорожують містами Київської області й України.

**ТИЖНЕВИК ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

АНОНС

ПЕРЕДПЛАТА—2014

Вартість передплати
(з доставкою і поштовими витратами):

Поштовий індекс — 30617

на 1 місяць 10 грн на півроку 57 грн 15 коп.
на 3 місяці 29 грн 40 коп. на рік 113 грн 10 коп.

Ви — зі “Словом Просвіти”, бо це — Ваша газета!

Засновник:
Всеукраїнське товариство “Просвіта” імені Тараса Шевченка
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 4066
від 02.03.2000 р.

Шеф-редактор
Павло МОВЧАН

Головний редактор
Любов ГОЛОТА

Редколегія
Любов ГОЛОТА (голова),
Ярема ГОЯН,
Павло МОВЧАН,
Олександр ПОНОМАРІВ,
Іван ЮЦУК

Заступник головного редактора
Євген БУКЕТ
279-39-55

Заступник головного редактора з виробничих питань
Наталія СКРИННИК
278-01-30 (тел/факс)

Відповідальний секретар
Ірина ШЕВЧУК

Відділ соціальної тематики
Петро АНТОНЕНКО
279-49-47

Відділ просвітницької роботи
Надія КИР'ЯН
270-55-57

Відділ культури
Микола ЦИМБАЛЮК
279-49-47

Відділ коректури
Тетяна ЩЕРБАК
Ірина СТЕЛЬМАХ
278-63-69

Комп'ютерна верстка
Ірина ШЕВЧУК
Володимир ЖИГУН
278-63-69

Інтернет-редактор
Олександр ЛИТВИНЕНКО
279-39-55

Черговий редактор
Микола ЦИМБАЛЮК

Бухгалтерія
279-41-46

Адреса редакції:
вул. Хрещатик, 10-Б,
м. Київ, 01001

E-mail: slovo_prosvity@ukr.net
http://slovoprosvity.org
http://prosvitanews.org.ua

Видруковано з готових фотоформ у ТОВ “Поліграфцентр” у середу.

Наклад у листопаді — 15 200

Листування з читачами — тільки на сторінках газети.

Відповідальність за достовірність інформації несуть автори. Редакція залишає за собою право редагування та скорочення текстів. Редакція не завжди поділяє погляди своїх авторів. При використанні наших публікацій посилання на “Слово Просвіти” обов'язкове. Індекс газети “Слово Просвіти” — 30617

Голодомор — геноцид 1932—1933 рр. в Україні

Петро ЧЕРНЕГА, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, доктор історичних наук, професор

Три голодомори в Україні організовані комуністичним режимом у 1921—1922, 1932—1933 і 1946—1947 роках, тотальна русифікація і масові заходи партійних і радянських органів політичного та господарського характеру, спрямовані на розчинення українського народу в російському, яскраво підтвердили пророцтва Тараса Шевченка:

*Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.*

Нависне організований сталінським режимом у 1932—1933 рр. голодомор в Україні належить до найжорстокіших і найбільших актів геноциду, які знало людство.

Примара комунізму з перших днів будівництва нового суспільства привела з собою голод. Організатором голоду на теренах поваленої Російської імперії виступили більшовики на чолі з В. Ульяновим (Леніним). Це була політика державного терору — основною засобу побудови комуністичного суспільства на руїнах імперії.

Криза хлібозаготівлі 1928—1929 рр. і перехід більшовиків до політики ліквідації заможних селян (куркулів) як класу, про що Сталін оголосив 27 грудня 1929 р. у доповіді на науковій конференції аграрників-марксистів, знову поставила на порядок денний воєнно-комуністичні методи господарювання. Наслідком репресій нової влади лише протягом 1928—1931 рр. стало скорочення кількості селянських дворів на 352 тис. 1917 р. їх було близько 4224 тис. Насправді число розорених селянських господарств було значно більшим, а так звані куркулі були ліквідовані більшовиками ще протягом 1918—1919 рр.

Причини Голодомору-геноциду українського народу 1932—1933 рр. носять доктринальний характер. Вони виходять із програмних засад марксизму-ленінізму. Головна причина — це аграрна політика більшовиків на рубежі 20—30-х років. Без сумніву, ідея колгоспного будівництва витікає з продрозверстки, з ідеології і практики воєнного комунізму, застосуванням якої більшовики вирішили проблему утримання влади і боротьби з контрреволюцією. Ідея створення колгоспів і радгоспів, скаже Сталін, була нами запущена ще у період Жовтневого перевороту: “Партія передбачала їхню необхідність і це знайшло відображення у програмі РКП(б), прийнятій на VIII з’їзді у березні 1919 р.”.

Реальний контроль над сільськогосподарським виробництвом більшовики встановили з перших днів захоплення влади засобом створення земельних відділів, комітетів бідноти й комун. Центральний орган РКП(б) газета “Правда”, коментуючи резолюцію з’їзду вищеназваних органів і господарств “Про колективізацію землеробства” (січень 1919 р.), повідомляла, що нові форми “неминуче приведуть до єдиної комуністичної організації всього сільського господарства”. Більшовики добре знали історію управління суспільством за допомогою пограбування й розподілу продуктів харчування.

І це не дивно, адже продовольча проблема стала головною з перших днів радянської влади. Селянин не хотів безкоштовно віддавати хліб, працювати винятково на хлібозаготівлю. Інша річ — праця в колгоспі під командою бригадира й голови та наглядом каральних органів. Результати такої праці були колгоспні (державні) і могли централізовано вивозитися за межі артілі. Таким чином усупільнення сільськогосподарського виробництва партія визнала основним і найдієвішим методом стягнення продрозкладки і загалом хлібозаготівлі.

У тоталітарній системі більшовицької влади не було місця самостійності як категорії людської поведінки. Селянин-власник, селянин-виробник був самостійним, він годував сім’ю і державу. Він стояв на шляху колективізації, щоб його знищити, потрібно було організувати голод.

Голодомор в Україні був спланованою акцією чи викликаною необхідністю пограбування селян для вилучення коштів на індустріалізацію? Не лише! Родюча українська земля і працююче багатомільйонне селянство, надзвичайно вигідне для створення нової радянської імперії геополітичне і стратегічне положення України були для Сталіна головною передумовою й реальним доказом, у разі її приборкання, перемоги його варіанта соціалізму, могутньою базою матеріальних і людських ресурсів для побудови радянської імперії і наступного втілення ідеї світової пролетарської революції.

Індустріалізація була вагомою складовою ленінського плану бу-

дівництва комунізму, а селянство, за Леніним, було його основним ворогом, “дрібнобуржуазною стихією”. Селянин реакційний і відсталий, неодноразово повторювали у своїх заявах лідери більшовиків. “Селянське море стихійне, — говорив Сталін, — у масовому масштабі породжує капіталізм, а тому його необхідно знищити”. 1928 р. Сталін і соратники вирішили форсувати індустріалізацію країни за рахунок селян: знижують закупівельні ціни на хліб і паралельно стрімко піднімають ціни на промислові товари, що постачаються в село; швидко зростають непомірні й різноманітні податки на селян, підприємців і ремісників; маса промислових товарів зменшилася, а ціни значно підвищилися.

Уже з 1928 р. селяни почали голодувати, вони стали приховувати хліб від держави. Перед режимом став вибір: або війна з селянством, або загнати його у колгоспи й радгоспи і там забрати хліб. Шляхом відчуження від землі, від розподілу виробленої продукції селян перетворити у кріпаків радянської влади. Українське село, згідно з Законом про єдиний сільськогосподарський податок, на 1930—31 рр. було обкладене найбільшим у СРСР податком за визначеною владою шкалою прибутковості. Норми прибутковості 1 га землі: рілля, засіяного поля і луків для України становили відповідно 40, 58 і 26 крб. А для Російської РСФР — 37, 46 і 16 крб.

В окремих областях України вони були значно більшими.

Закріпачення селян державою відбулось у найкоротші строки. ЦК ВКП(б) постановою від 5 січня 1930 р. планував завершити колективізацію восени 1930 р. або навесні 1931 р., а перший секретар ЦК КП(б)У Косіор прийняв “зустрічний план” завершити цю справу до осені 1930 р. Україна стала на порозі громадянської війни. За даними ГПУ, лише з 20 лютого до 2 квітня 1930 р. відбулось 1716 масових виступів селян, з них 15 збройних, проти колективізації. А протягом року їх було вже понад 4 тис. за участю понад 1,2 млн осіб. Їхнім головним гаслом була вимога відновлення самостійної української держави і ліквідація комуністичних господарств у селі.

Комуністична влада жорстоко придушувала опір повсталіх селян України. Державне політичне управління у 1932—1933 роках заарештувало близько 200 тис. осіб, яких судили, відправили до тюрем і в заслання до східних регіонів СРСР. Павло Штепа, посилаючись на працю В. Голуба “Конспективний нарис історії КПУ”, стверджує, що одразу по скасуванні нової економічної політики 1929 р. і в роки колективізації, сталінський режим репресував і депортував з України 1,2 млн так званих куркулів, а в українські міста і села лише 1932 р. завіз понад 200 тис. комуністів, комсомольців і працівників силових органів із центральних і західних областей Росії. Всесоюзний переселенський комітет РНК СРСР до кінця 1933 р. відправив на спустошені голодомором землі України 329 ешелонів майна, худоби 21856 господарств і 117149 членів їхніх сімей із Горьковської, Іванівської та інших областей.

Аграрна політика більшовиків знекровила продуктивні сили сільського господарства України. 1930 р. з 22,9 млн тонн зібраного зерна у селян вилучили 7,8 млн тонн. 1931 р. зібрали 17,6 млн тонн, а вивезли 6,9 млн тонн. Із валового збору 1932 р., що становив 12,8 млн тонн, забрали 7 млн тонн. Залишилося лише насіннєве зерно. Українське село засталося без хліба. Протягом 1932—1933 рр. СРСР вивіз у Західну Європу понад 2,8 млн тонн зерна, переважно українських селян.

Сталінський режим продовжує формувати державний продовольчий фонд у натуральній формі (зерно, овочі, фрукти, соління тощо) шляхом примусу, пограбувань і репресій. Восени 1932 р. в Україну направили 112 тис. партійних, радянських активістів і працівників НКВС для примусового вилучення у селян продуктів харчування. Близько 50 % награвованого діставалося їм.

Селяни у відповідь виходять із колгоспів. Лише у першому півріччі 1932 р. кількість колективізованих господарств в Україні скоротилася на 41,2 тис. За січень цього ж року до міст втекли близько 127 тис. людей. До 40 % колгоспної ріллі 1932—1933 рр. так заросло бур’янами, що вони заглушували жито, пшеницю та інші зернові культури.

Влада скорочує до мінімуму присадибні ділянки колгоспників, щоб примусити їх шукати засоби прожиття винятково у праці на колгоспному лану. Перший секретар ЦК КП(б)У П. Постишев, один із головних виконавців волі верховного ката Сталіна, у лютому 1933 р. заявив: “Кращим мірилом якості керівництва сільським господарством були і є хлібозаготівлі”. Колективізація і хлібозаготівля супроводжувалися репресіями і масовими вбивствами селян та їхніх дітей каральними органами, представниками місцевої влади і активістами.

Боротьба українського селянства проти колективізації, проти ствердження більшовицьких порядків виявила себе у масових втечах селян у міста, виходу з колгоспів і виступах проти влади, які нерідко носили форму збройного опору. Щоб не допустити втечу селян до міста, а також для контролю за його пересуванням і персонального обліку всього населення СРСР, влада 1932 р. запроваджує паспортний режим та інститут прописки. Селянам паспортів не видавали, а виїзд із села у місто для праці і проживання був лише з дозволу керівництва колгоспу і районних органів влади. Держава таким чином встановила тотальний контроль над суспільством, а для селян новітню форму кріпацтва. 7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР ухвалили закон про охорону державного майна, написаний власноруч Сталіним, згідно з яким за розкрадання врожаю, худоби тощо розстрілювали з конфіскацією майна, а за незначні крадіжки (збирання колосків, пригорщі зерна) позбавляли волі на 10 років, навіть дітей, починаючи з 12-літнього віку. Більшовицька влада, щоб остаточно припинити втечу селян від голоду і ліквідувати їхній опір, у грудні 1932 р. заносить на “чорну дошку села, які злісно саботують хлібозаготівлю”, а 22 січня 1933 р. Сталін власноручно написав директивний лист ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, у якому документально було засвідчено про намір Кремля засобами конфіскації будь-якого продовольства і заборони виїзду селян з України і Кубані в інші регіони організувати масовий голод українських хліборобів. Етнічних українців наприкінці 20-х років на Кубані нараховувалося близько 916 тис., що становило понад 70 % населення краю, на Північному Кавказі — 3,2 млн, Поволжі — понад 600 тис.

Жертвами цих драконівських законів стали мільйони селян. Блокада їхніх поселень військами, тотальне пограбування їхніх господарств завершили виконання більшовиками плану організації Голодомору в Україні. Масове голодування селян охопило всі 55 тис. українських сіл із весни 1931 р. і тривало до зими 1934 р. Воно супроводжувалося вбивствами дорослих і дітей, людодством, самогубством. Людодство набрало масового і жахливого характеру. В Україні було зареєстровано 10 тис. судів над людодцями, але вони не розкривають масштабів цього страшного соціального явища. Особливих страждань зазнали діти, які становили понад 38 % сільського населення. У кожному селі помирало сотні дітей від голоду, їх масово забивала влада за збирання в

Фото Олександра Литвиненка

ЯК НАСЛІДОК КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА В СРСР

полі колосків, вони ставали жертвами людодів. Щоб вижити, селяни, їхні діти втікали до міста. Міліція на виконання постанови ЦК КП(б)У “Про боротьбу з дитячою безпритульністю” від 6 травня 1933 р. вилучувала їх, відправляла до міста, а німецьких від голоду дітей у спеціальні бараки, де вони помирали. Американський історик Т. Снайдер, аналізуючи матеріали праць українських і зарубіжних учених, стверджує, що “в українських містах міліція затримувала по кількості дітей на день: одного дня на початку 1933 р. харківська міліція мала виконати квоту в дві тисячі осіб., а в бараках на смерть чекали до двадцяти тисяч дітей”. Відомий український дослідник Голодомору-геноциду В. Марочко стверджує, що у травні 1933 у бараках і дитбудинках Харкова перебували понад 27 тис. дітей. Тисячі з них щоденно помирали, а до міста прибували нові жертви комуністичного терору. Замість рятувати дітей, ЦК КП(б)У 1 серпня 1933 р. прийняв постанову про масове переселення безпритульних дітей з міст у голодне вимираюче село. Смертність дітей, за неповним підрахунками, сягала понад 50 % від загальної кількості жертв Голодомору. Впродовж 1932—1933 рр. загинуло в кільканадцять разів більше українських дітей і жінок, ніж у роки Другої світової війни.

У січні 1933 р. лютував голодомор, а керівник ДПУ УСРР В. Балицький зі своїми 16 тис. кадрів працівників, сотнями тисяч міліціонерів і сільських активістів за період від 1 грудня 1932 р. до 25 січня 1933 р. знайшли у напівмертвих українських селян 14956 ям, 621 “чорну комору” і 1359 інших таємних сховищ, з яких вилучили 1718,5 тис. пудів виробленого хліборобами зерна. У першій половині поточного року, стверджував колишній працівник Укрдержплану С. Сосновий, в Україні шохвилини помирало 17, щогодини понад 1000 і 25 тис. людей щодня.

Сталінський режим у процесі створення колгоспів втягнув селян у виробничі відносини, що будувалися на примусовій праці, тотальному контролі за їхнім життям, обмеженні прав і свобод, несправедливого поділу продукту їхньої праці у натуральній формі між ними і державою. Це була кріпосницька система відносин. Селяни були відсторонені від керівництва так званими колективними господарствами. Сталін у доповіді “Про роботу на селі” 11 січня 1933 р. на об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК партії, відзначаючи “успіхи” радянської влади в сільському господарстві, заявив: “Ми (тобто партія, а не колгоспники — П. Ч.) покликани керувати колгоспами..., а політвідділи МТС і радгоспів (каральні органи партії. — П. Ч.) є одним із тих вирішальних засобів, за допомогою яких можна буде усунути усі хиби”.

Які хиби мав на увазі диктатор? Можливо, лише економічного характеру? Ні. Він думав про завершення плану ліквідації українського етносу, який мав великий досвід національно-визвольної боротьби і не сприйняв ідеї марксизму-ленізму. Доля радянської влади і соціалістичного будівництва вирішальною мірою залежала від продуктивних сил

України, про що постійно говорив Ленін і його соратники.

А тому “етнографічний матеріал мав бути змінений” засобом Голодомору, а територія України заселена російським населенням. Як стверджував у депеші в Рим італійський консул у Харкові Серджіо Граденіго, за інформацією високопосадовців із ГПУ, “катастрофа обмежена винятково Україною, Кубанню і Середньою Волгою”, де переважно жили українці. За даними консула, режим мав за мету ліквідувати українську проблему — винищенням від 10 до 15 млн людей, переважно селян. Оскільки “национальный вопрос”, за Сталіним, “есть по сути дела вопрос крестьянский”.

Керівництво більшовицької Росії, а потім СРСР усвідомлювало, що для відродження російської, але вже радянської імперії необхідно поглинути Україну, а для цього якнайшвидше ліквідувати соціальне джерело українського опору — селянство. Воно, стверджував Сталін, “е основною армією національного руху...”. Селянство було також носієм релігійних традицій і тим суспільним середовищем, де зміцнювала свої підвалини православна церква, проти якої більшовики вели війну не на життя, а на смерть.

Підсумовуючи результати колективізації на I Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників у лютому 1933 р., тиран усіх часів і народів заявив: “Труднощі, що стоять перед вами, не варті навіть того, щоб серйозно про них говорити... Ваші... труднощі, товариші колгоспники, це дитяча іграшка”. Наслідки “дитячих іграшок” комуністичного режиму чи не найжахливіші за всю історію людства. На Уманщині Олександр Рабенко з'їла 7 своїх дітей, її брат — рідного сина. У селі Масняківці Кіровоградської області, де народився відомий український письменник С. Плячінда, у “сталінській грі” з селянами України загинуло понад 911 дітей. Вижили лише двоє, він і сусідська дівчинка. Якщо визнати, що кількість жертв Голодомору 10 млн осіб (справжня цифра не встановлена), то діти серед них становили понад половину. У вересні 1933 р. за шкільні парти не сіло понад дві третини учнів. За три голодні роки кількість учнів і педагогів у багатьох сільських школах становила 2—4 % від загальної чисельності попередніх років.

Колективізацією і Голодомором-геноцидом керівництво більшовицької партії на чолі зі Сталіним утвердило тоталітарну систему влади в країні: було ліквідовано приватну власність, зокрема на землю; розпочався процес ліквідації людини індивідуально мислячої, самостійної, національно й політично свідомої не лише в партії, а й у всіх соціальних групах і класах; держава забезпечила себе безкоштовною робочою силою через ГУЛАГ, а сільськогосподарське виробництво через колективізацію і перетворення селян на кріпаків.

“Репресії в галузі соціалістичного будівництва, — згідно з заявою Сталіна на XVI з'їзді ВКП(б) 1930 р. — стали необхідним елементом наступу...”. Невід'ємною складовою сталінського плану геноциду українського народу було згорання українзації і посилення репресій проти інтелігенції, виселення понад 1 млн українців і засе-

лення їхніх земель росіянами. Державний терор і голодомор-геноцид мали ще одну мету: зупинити, а потім знищити, розчинити в російській культурі українську культуру, яка переживала у 1917—1930 рр. великий розквіт і піднесення. Селянство, що становило 23,3 млн із 31,2 млн населення України було основним носієм національних і культурних традицій, соціальною базою українського національного відродження.

Сталінські репресії проти так званого “ухилу до українського націоналізму”, що “розрісся до державної небезпеки” і “став головною небезпекою” (з доповіді Сталіна на XVII з'їзді ВКП(б) у січні 1934 р.), знищили все живе, що могло свідчити про національно-політичну окремішність українського народу в політичній, господарській і культурній сферах його життя. У боротьбі з національно-визвольним рухом в Україні сталінський режим розстріляв і замучив у таборах протягом 20—30-х років XX ст. ціле покоління українських патріотів: понад 200 письменників, у творчості яких чітко і повно проявився національний, ідейний і духовний зміст та європейський демократичний напрям розвитку, десятки тисяч діячів інших галузей культури, серед яких усіх бандуристів, що зібралися на свій форум у Харкові, Українську автокефальну церкву, Українську академію наук, зруйнував основи національної освіти і педагогіки.

У добу державного терору й голодомору-геноциду в Україні було закрито державні курси української мови й українознавства (1930 р.), академічну історичну секцію на чолі з М. Грушевським (1931 р.), українські школи всіх типів, газети й журнали за межами республіки, заборонено “Український правопис”, запроваджені 1929 р., термінологічні словники, лінгвістичні та лексикографічні праці мовознавчої спадщини 20—початку 30-х років як “шкідницьку й націоналістичну, спрямовану на відрив української мови від російської”.

Статистика Голодомору-геноциду українського народу жахлива, й істина про неї зберігається у кремлівських архівах Москви. Не маємо ми й об'єктивних даних щодо чисельності українського й російського населення тоді й сьогодні. Автори праці “На великій стройке. Рабочая книга для третьего года обучения в сельской школе” (Выпуск 1. Государственное учебно-педагогическое издательство Москва—Ленинград, 1932 р.) стверджують, що 1931 р. на теренах СРСР мешкало 81 млн 195 тис. українців і 77 млн 791 тис. росіян.

спективи розвитку, проте у їхніх діях чітко виражені меркантильні та прагматичні цілі, жага до влади та нагромадження капіталу, а як наслідок стагнація економіки й багатовекторність політики.

Голодомор-геноцид придумав глибинний “рефлекс свободи” в українців, а також більшу частину морально-правових рефлексів і перетворив їх у цьому сенсі на правових і моральних нігілістів, що майже консервує процес створення громадянського суспільства й національної еліти.

Як наслідок, за понад 20 років незалежності влада, у складі якої значна кількість високопосадовців — колишні комуністи, що стали корупціонерами, олігархами, політиками і злодіями, обібрала всю країну. За оцінками ООН, за межею бідності нині перебуває понад 80 % українців. Менше ніж 1 % населення країни розпоряджається та споживає 85 % національних багатств України. Понад 75 % належить 400 найбагатшим сім'ям. Сьогодні частка заробітної плати у собівартості українських товарів становить 6 %, тоді як у країнах Західної Європи сягає 45 %. Пересічна місячна зарплата українця 2011 р. становила 329 доларів, у Польщі — 1360, Чехії — 1450. Натомість сумарний статок сотні найбагатших українських підприємців становив 54 млрд дол. Державу нищить тотальна корупція. Україна посіла 152 місце в індексі сприйняття корупції за “Транспаренсі Інтернешнл”. Як наслідок валове виробництво продукції (ВВП) у нас навіть не наближається до 200 млрд дол. і на 15 % менше, ніж 22-мільйонної Румунії, на 30 % — ніж 10-мільйонної Чехії і у 3,1 раза менше, ніж у Польщі. Натомість за період незалежності олігархи вивезли з України близько 167 млрд дол. Із них лише за останні два роки понад 73 млрд дол.

Сьогодні, як ніколи, домагаються взнаки наслідки Голодомору-геноциду 1932—1933 років: українці за мізерну оплату своєї праці відмовляються від притаманних їм форм поведінки, свободомислення і прагнення до волі; відчутний моральний розклад свідомості й особистості, покірливо терплять розкрадання створеного ними національного багатства, руйнування їхньої культури владою, а особливо її головної складової — рідної мови; нерідко, щоб не померти знову ж таки з голоду, плазують перед тими, кого називають олігархами, хамами й бандитами, зрікаються своїх природних прав, якими користується населення європейської спільноти й Америки, понад 6 млн синів і дочок поневіряються на заробітках у зарубіжжі.

Пам'ять і вшанування жертв Голодомору-геноциду 1932—1933 рр. потрібні сьогодні Україні для відновлення історичної справедливості, очищення й облагородження наших душ, думок і свідомості для піднесення національної гідності українського народу і держави й інтегрування їх до європейської спільноти.

Від редакції. Через брак газетної площі статтю друкуємо зі значними скороченнями та не подаємо численних бібліографічних посилань професора П. М. Чернеги.

Невгасима свіча пам'яті

Закінчення.
Початок на стор. 1

На екрані — "Незнаний голод"

У вівторок Національний музей "Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні" розпочав тиждень пам'яті до 80-х роковин Голодомору 1932—1933 років кінолекторієм на тему "Незнаний голод". Ідея заходу — показати українцям, насамперед молоді, перший фільм про Голодомор, знятий до 50-х роковин трагедії ще 1983 року. Це були глухі часи комуністичного режиму, коли в СРСР не можна було й слова вимовити про спланований геноцид режиму проти українців. Але світ про це знав. І ось 16 квітня 1983 року в Канаді на екрані вийшов документальний фільм "Незнаний голод", створений на кошти держави, за ініціативи і сприяння української діаспори. Спершу фільм вийшов французькою мовою, потім англійською і українською. Він побудований на свідченнях очевидців трагедії, коментарях відомого американського науковця Джеймса Мейса, британського журналіста Малькольма Маггеріджа та правозахисниці Надії Строкатої.

І ось через 30 років в Україну приїхав його режисер, представник української громади Канади Тарас Гукало. Свого часу він наполегливо працював у архівах,

шукав очевидців Голодомору. В ці дні пан Тарас багато працює в Національному музеї, допомагає його співробітникам, зустрічається з відвідувачами. Журналістам "Слова Просвіти" Тарас Гукало розповів, як робив фільм. Згадуючи персонажів фільму, режисер зазначив: "...не всі вони погоджувалися на розмову. Боялися. Може, не так за своє життя, як за життя рідних на материковій Україні. Здавалося, той страх в'ївся в їхню кров і плоть..." Попри заборону навіть на розмови про Голодомор у СРСР, фільм усе одно зняли. У ньому йдеться також і про голод 1921 і 1947 років.

У стрічці бачимо одного з дослідників Голодомору, американсько-українського історика, публіциста, на той час ще маловідомого — Джеймса Мейса, що відкрито розповів про голод в Україні. Молодий Мейс настільки був вражений масштабами трагедії, що все своє подальше життя присвятив дослідженню Голодомору в Україні.

Кінопоказ почався з ушанування пам'яті жертв голодоморів в Україні. Присутні також почули лекцію про фільм "Незнаний голод", поспілкувалися з режисером. У найближчі дні Тарас Гукало їде в Чернігів і Ніжин, де теж відбудеться показ фільму і його обговорення.

Петро АНТОНЕНКО

Георгій ЛУК'ЯНЧУК

У міському будинку культури Володарки, що на Київщині, презентували виставку Національного музею дослідників Голодомору в Україні: "Голод 1932—1933 років. Жажіття Володарщини". Її організував директор Асоціації дослідників Голодоморів України, автор й ініціатор встановлення першого пам'ятника жертвам Голодомору далекого вже 1988 року Олександр Євгенович Ушинський за сприяння райвідділів культури, освіти та

центральної районної бібліотеки Володарського району. Відкриття Володарської виставки відбувається у рамках 80-х роковин вшанування пам'яті багатомільйонних жертв Голодомору-геноциду 1932—1933 років в Україні. Захід відбувся за широкої участі громадськості, школярів місцевих шкіл, гостей зі столиці та представників ЗМІ. Молодь подивилася кадри документального фільму про Голодомор на теренах Володарщини, слухала зворушливі поетичні рядки про страшні події 1932—1933 років у

Науковці закликають до міжнародного суду

Георгій ЛУК'ЯНЧУК

У Києві відбувся XI з'їзд Асоціації дослідників голодоморів в Україні (АДГУ). На запрошення керівництва Асоціації відгукнулися та виступили з промовами голова Української всевітньої координаційної ради Михайло Ратушний, голова Конгресу українських націоналістів Степан Брацюнь, представник УНА—УНСО Зоя Федорчук-Загородня, директор Музею "Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні" Віктор Діденко, переобраний на новий термін голова АДГУ доктор історичних наук Василь Марочко, доктор історичних наук Арсен Зінченко та інші відомі вітчизняні й закордонні історики й науковці. Зі звітною доповіддю виступив директор АДГУ Олександр Ушинський — ініціатор спорудження першого в Україні пам'ятника жертвам голодомору (1988 р.) Присутні вітчизняні та зарубіжні журналісти... На превеликий жаль, ні представників влади,

ні опозиційних депутатів, незважаючи на офіційні запрошення, не було... У своїх виступах гості й історики-науковці акцентували на тому, що, незважаючи на безкорисливу дослідницьку працю науковців і громадськості в Україні і за кордоном, у результаті якої вдалося встановити нові сотні тисяч імен безневинних жертв більшовицького терору-геноциду проти українського селянства, правда про найбільший за масштабами жертв Геноцид у світі все ще не досить відома світовій громадськості. На жаль, нинішнє керівництво держави й дипломатичні представництва України за кордоном приділяють мало уваги визнанню іноземними державами Голодомору в Україні Геноцидом українського народу. Тому, відзначаючи дату жахливої катастрофи української нації у XX столітті, 80-ті роковини Голодомору-геноциду українського народу в 1932—33 роках, потрібно докласти всіх зусиль українській державі і громадським орга-

виконанні школярів. Олександр Ушинський докладно розповів про причини й наслідки геноциду проти українського народу, організованого Сталіним, Кагановичем, Петровським та їхніми поплічниками і в Україні та на Кубані загалом, і на Володарщині зокрема. Доповідач, посилаючись на архівні документи, представлені на виставці, про те, що страшний голод більшовицький режим спланував для упокорення українського селянства, основи національного духу українства. Найбільше постраждали східні та центральні області України, де вимирали цілі села, занесені на так звані "чорні дошки", а на їхнє місце ешелонами завозили переселенців із Росії для "створення нової комуністическої общности людей — єдиного советского народа..." Надто дорогими виявилися для простих людей-трудярів результати комуністичних експериментів над ними!

На виставці представлені письмові свідчення очевидців страшного голоду, їхні листи до рідних за межі голодуючої України з проханням врятувати від страшної смерті...

Унікальна виставка триватиме до 23 листопада — дня проведення Всеукраїнської акції "Запали свічку..."

Віктор Діденко — директор Національного музею "Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні"

Вони так вирішили

Була весна того голодоморного року, тяжка весна.

Дві семикласниці, ще підлітки, дівчиська змовилися: навіщо так жити?

А що чекає завтра-позавтра, коли отримають свідомства — в який світ вони вирушать, куди? Ті дівчатка змовилися: втопимося!..

Вони знали місце на березі Сули, зелене й очеретяне, з пісочком на березі — там вони й зайдуть у воду, там спочатку мілко, але поступово глибшати́ме, і вони звикнуть до ще холоднуватої весняної води.

Дві дівчинки роздяглися, склали свої сорочки-платтячка, прикрили зверху книгами.

Хоча ні, не відразу так: вони нарвали по оберемку квітів і виплели собі віночки.

Тож так і входили у воду — у віночках, як наречені, шукати собі щастя.

Дядько Прокіп відводив коней на луки. Саме повз того берега. Він і запримітив спершу два

вузлики в траві, потім і самих дівчаток.

І наче шпигонуло дядька: та тут же щось не так, тут щось не поправне коїться!

Дядько Прокіп кинувся у воду, наперейми дівчаткам:

— Та ви що, подуріли?! Та ви куди?!..

Він гнав дівчат до берега і хльоскав бато́гом, хльоскав не жалюючи, і на їхніх плечиках зав'юнилися криваві пасму́ги.

Дівчата втікали, прикриваючи руками свої дівочі ледь примітні ще принади, прикриваючи, бо то ж сором, що вони голі перед людиною. Хоч як важко, але вони вижили, ті дві семикласниці, Тоня і Варка.

Я знав їх, вони потім закінчили Лохвицький педтехнікум, і обидві вчителювали на Львівщині, довго, до кінця свого життя...

Окраєць від зайця

Ви не знали нашого діда Дмитра?

Звісно, бо то ж давно: колективізація, голодомор — не пережив він того.

А я таки наче й пригадую: у чумарці поверх свитки, у шапці вухатій, копкою закутаний. Приїздив до нас із Бербениць саме після Різдва, на Водохреща. Коні в нього — Гнідий і Чала, так і звалися, Чала голову повернула, коснула оком, коли мене їй на спину підсаджували, отак, щоб хоч трішки посидіти, це вже наступного ранку. А Гнідий міг би й скинути. То дід гостинці всім — коржики, маковики, яблука, горішки.

А мене підкликав — мені розгортає із білої шмати окрайчик — від зайця. Оце, каже, набігався за ним луками, бо не хотів віддавати, то я ледве впробив: це ж для внука, прошу, щоб заячого харчу попробував, щоб козаком виріє!..

Вечера на столі, і всього там — і шулики, й кутя, і голубці, і ще та й ще різного. А я за припічком причайвсь, того окрайця жу́ю. А він черствуватий, а він морожений!..

Може, не треба було всього відразу?

Може, варто було лишити на потім: потрошку надкушувати й надкушувати, щоб до старості?

Чи бодай на той голодоморний рік, який відразу й почався?..

Дід нічого такого не казав, лишень засміявся у вуса, а вони в нього інеем взялися, бо ж надворі мороз хрещенський, та й хурделило, та й він сам більше не приїде, не переживе тієї зими...

Ховрашковий Великдень

Мати кажуть: оце сьогодні мав би бути Великдень!..

Але дзвони у розбитій церкві не дзвонять, люди не несуть під церкву нічого святити, паскою навіть не пахне, квасбасою не пахне, крашанками...

А ми з Усиковим Павлом влаштували Великдень!

А ми вислідили недалеко за городами ховрашка. Та й побігли по відро, по торбу побігли: вилити того ховрашка!

Відра нам доброго не дозволили взяти, тільки старе, там діри треба було глиною замазати.

Торбу то ми самі якусь знайшли. А вода не дуже й далеко, в рові за Жуковою левадою, з весни тримається. Тільки розкопати

глибше, щоб у ямку зібралася, та й набирай, та й неси.

Тричі ми бігали з тим відром, тричі приносили ту мутнувату воду, може, й добре, що мутнувату, ховрашок швидше такою захлещнувся, та й виліз.

Ми схопили того ховрашка, та в торбу!

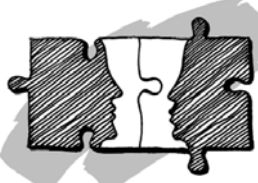
Усикова мати тітка Пистина якраз вдома була, коли ми принесли. Вона й зважилася: — Ось я його зараз!..

Як уже те відбувалося, не знаємо, тітка наказала не дивитися. Але впоралася, шкірку здерла, може, ще й шкірка пригодиться. А самого ховрашка взялася зварити, а вже зварене поділить навпіл. Чи, може, й так буде ліпше: всядуться дві родини вечором в садку, та й повечеряють, та й зроблять собі Великдень!

Бо це свято велике, гріх його не відзначити.

Микола ПЕТРЕНКО,

письменник, автор книг про Голодомор, у рік Голодомору — першокласник Лохвицької СШ № 3 на Полтавщині

Невинна кров стукає в наші серця

Фото Олександра Литвиненка

Марія МЕЛЬНИК,
член НСЖУ

Тому треба звертатися до очевидців. Одна з них Клара Макарівна Думанська з села Перекоринець, що на Мурованокуриловецьчині. Та спочатку про її батька: Макарій Юстинович Онищак народився 1892 року в с. Перекоринці. Змалечку татові в полі допомагав, а пішов до школи — дала йому грамота, второпав, полюбив. Як паросточок до світла, тягнувся до знань. Помітили його здібності — послали на педагогічні курси. І він у 17 років уже шкільний учитель. Та загриміла Перша світова війна — і серед мільйонів мобілізованих і офіцер Макарій Онищак. Земляки розповідали про його доброзичливість і чуйність до солдатів, що стікали кров'ю, мерзли в окопах. Революція 1917 р., обіцянки землі й волі звучали принадно, спокусливо — заповнили селянських синів. Макарій Юстинович став командиром однієї з частин Червоної Армії... Його дочка Клара Макарівна тремтячими руками дістає цікаву фотографію: 1920 р. командний склад Червоної Армії на чолі з К. Є. Ворошиловим у Криму після перемоги над Врангелем. Серед командирів і її батько. Після Громадянської війни він повертається в рідне село, працює директором школи, де пройшов випробування на людяність у 1932—1933 рр. Тоді його донечці Кларі було сім років, вона згадує: “Уперше я почула про голод улітку 1932 р., ще не розуміючи, що це таке: до нас тоді прийшла жінка з Полтави, скаржилась, що у них голод. Втомлена, брудна, вона витягувала з-за пазухи вишиті старі рушники, просила маму замінити за них якісь продукти. Мама дала їй поїсти, трохи квасолі і круп, а в неї не взяла нічого. З того часу з тривогою і страхом промовляли ми це слово. Коли я йшла в перший клас, кликала сусідського хлопчика Ілька Оленича, щоб разом іти до школи. Одного дня в його хаті і на подвір'ї я побачила багато чоловіків із сільської ради, які все перевертали, розкидали — шукали зерно. На печі під веретою побачили з півмішка пшениці, знімаючи, розсипали трохи на долівку, почали змітати, жменями згортали в мішок. Батько Ілька ставав на коліна, цілував їм руки, благав: “Хлопці, у мене ж троє дітей,

не забирайте хоч це розсипане. Я ж тричі відвозив вам хліб по вашій рознарядці. Згляньтеся, змилося над дітьми...” Ніхто не зглянувся. Родина Оленичів дуже голодувала. Яюсь я гукала Ілька, щоб пішов до школи, а він вийшов до мене з корчів у яру біля дороги. У тих корчах я побачила гніздо з гілляк зі старим кожухом. Хлопчик мені пояснив: “Я тут ночую, до хати не йду: боюся. Я підслухав розмову тата з мамою, тато наполягав: “Ну, що їсти? Давай заріжемо Ілька. Він — наймолодший — все одно помре. То краще з'їмо”. Мама відмовилася, але тато... Тепер я не заходжу до хати”.

Старого Оленича, опухлого, виснаженого, скоро знайшли мертвим на вулиці. Село тоді змінилося: панувала якась тривожна тиша, сповнена втаємниченої погрози, якоїсь невідомої біди. Не гавкали собаки, не співали півні, не гелготали гуси; непривітні люди ходили, як примари, як тіні, малеча скигилла, канючила: “Їсти...”

А діти у Перекоринцях вчилися. При школі було 4 гектари землі, вчителі та учні вирощували кукурудзу, картоплю, буряки. Був гарний фруктовий сад. Школі передали добротний великий погріб, що колись належав священнику, в ньому зберігали овочі. Важко повірити, як тоді все добро можна було зберегти серед голодних людей. Але директор школи Макарій Юстинович спромігся у цей катастрофічний час рятувати дітей. Де брав сили і сміливість? У довірливому погляді, у втертій дитячій сльозі. Як Бога, школярі чекали великої перерви. Дзвінок — і на кухню черга: кожен зі своєю мисочкою і ложкою. Як найдорожчий скарб кожен обережно ніс запашний суп із картоплі й круп, старався довше затримати в роті смакоти, та вона сама ковталась, мисочка порожніла, чим засмучувала дитину. Та чудодійна страва підіймала настрої, навівала бажання погратися. Поки діти снідали, на подвір'ї школи сиділи або лежали старі дідуся й бабусі з порепаними мозолястими руками, в яких тримали горшечки чи кастрюльки, щоб і їм після школярів вділили того омріяного харчу. Колишні поважні хлібороби, що ще недавно на своїх полях збирали замашні міхи золотого зерна, везли на ярмарки, купували дітям гарні гостинці, — тепер простягали

тремтячі руки, щоб як останнім жебракам їм дали черпак супу. Один старий доловик, дочекавшись рятівної страви, поспішив додому, щоб долити води і солі, та й так вгамувати муки голоду. Але виснажений організм не витримав навантаження — нестерпний біль скрутив чоловіка. Покричав, постогнав і віддав Богові душу. Директор турбувався, щоб з учнями не сталося такого лиха. На

останньому уроці заходив у клас, пропонував покласти руки на парти: в кого руки припухли, брав із собою у погріб, давав кілька картоплин і буряк. Діти з радістю несли дарований подарунок матерям. Ілько Оленич не ніс додому, коли сусідка Клара запитала його, чому він не несе картоплю у сім'ю, він відповів: “Вони зразу сирими згризуть”. Улітку Ілько з братом пасли колгоспні свині. Тварини розкошували на полі, рили землю, смачно чавкали корінці, траву, а пастухи тільки лежали — не було сил ходити. Про це мала Клара розказала своїй мамі. І та дала на тарілочку по одній ложці каші й по кілька ягід шовковиці. Дівчинка бігла на поле, ніг не чуючи під собою — дуже хотілось їй втішити хлопців їжею. Вони жадібно ковтували ласі крихти і розчаровано глянули на Клару: більше нема? А через годину — чудо: пастухи поживішали, звеселіли і встали...

Ішли роки. Минув голод. А неспокій і страх у сім'ї Онищаків не миналися. Особливо тривожно було Макарію Юстиновичу: його звільнили з посади директора, послали учителем у Вищеольчедаївську СШ. Така була сталінська тактика репресій: спочатку загипнотизувати страхом, як удав кролика, — кинути підозру, понизити на посаді, очорнити невинного, а тоді арештувати. Його дочка, сьогодні 88-річна учителька-пенсіонерка, пам'ятає тата молодим, лагідним і сильним. Ніколи не забуде, як бачила його востаннє.

Був осяйний серпневий ранок 1937 року. Тато з дочкою біля сушарні в садку. Жадібно вдихають пахощі сливового диму і медових груш. Дочка прислухалася до кожного його слова: цікавого, до-

тепного. Раптом він замовк, задивився: межею йшли двоє, озброєний міліціонер і голова сільради. Макарій Юстинович зблід, із рук випала сушня, він ледве чутно видихнув: “Це по мою душу!” Показали ордер на арешт. У хаті зробили обшук. Знайшли “Кобзар”, вірші Лермонтова, журнал “Ниву”. Клара стояла закам'яніла, а батько нервував, запалював цигарки, гасив і кидав.

Макарій Юстинович Онищак

Руки тремтіли. Прощався з сім'єю. Коли підійшов до молодшого сина, цілував і плакав. Біля воріт оглянувся, пильно подивився на дочку, щось хотів сказати, та приречено, з гіркотою махнув рукою і пішов...”

Він ще не отямився: вранці вільний, порядний, авторитетний, його поважають, радяться — і снігом на голову ці пазурі НКВС. І вже не вирватись! А може, стрибнути в городи? Та, мабуть, розберуться, що я ні в чому не провинився... А навколо літо сяє, дзвенить, співає, цвіте і пахне, а його ведуть у безпросвітну темряву...

Як Бога, дочка чекала батька, сподівалася, що скоро повернеться. Згадувала його поради, напучення. Важливу справу приміряла до нього: як би тато це зробив. Його слова про навчання, служіння Батьківщині сприйняла як заповіт. Пізніше і професію обрала, як він: стала, учи-

телькою, в селі проводила сержіозну просвітницьку роботу.

А від заарештованого не було жодної звісточки. Через деякий час таємно, вночі, до Онищаків прийшов чоловік, якому поталанило вирватися з того пекла. Він розповів дружині: “У Могилівській тюрмі наша камера була забита арештантами, як бочка оселедцями. Тіснота така, що ми не могли пробитися один до одного.

Макарія допитували цілу добу. Слідчі мінялися, а він 24 години без передиху. Енкаведисти змушували його підписати протокол, у якому від імені обвинуваченого зазначалося, що він, Онищак Макарій, виховував учнів у ворожому до радянської влади дусі. Він відмовився самому на себе підписувати наклеп. Кати стражданнями хотіли зламати його стійкість: йому дозволили сідати тільки на гострий кінець стільця. Це було дуже боляче — і він хотів сісти зручніше. Тоді його били по голові, по обличчю ніжкою від стільця. Від болю він втрачав пам'ять, його відливали водою і запитували, як звати дітей — якщо відповідає правильно, значить, прийшов до тями. Мучителі продовжували мордування, але Онищак не підписав протоколу. Побитого, закривавленого його принесли в камеру. Два дні він не говорив, тільки стогнав...”

Через 20 років, 1957 р. надійшло повідомлення, що за відсутністю вини його реабілітовано.

У Вінницькому архіві син запитав, коли загинув батько і де його могила, йому відповіли, що судова трійка винесла рішення М. Ю. Онищака розстріляти. Вирок виконано 20 лютого 1938 р. Місце поховання невідоме.

Отакої! Каральні органи за наклепницьким доносом арештували людину, замучили, вбили, а потім визнали, що вона ні в чому не винна... І більше нічого — ні каяття, ні жалю, ні вибачень! Жодного нікому покарання за небувале свавілля! Кров стигне в жилах, коли знаєш, що і пам'ять про людину знищували, щоб рідні не могли і свічку запалити, щоб не згадували, щоб ні імені, ні сліду не знайшли. Та нема нічого таємного, що не стало б явним, — і невинна кров стукає в наші серця.

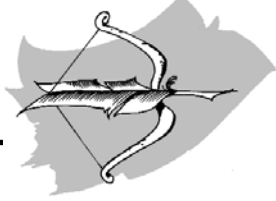

Фото Олександра Литвиненка

На виконання Указу Президента України “Про додаткові заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка” (11 квітня 2012 року №257/2012) в частині “проведення ремонтно-реставраційних робіт у Національному музеї Тараса Шевченка...” допущено низку грубих порушень, що перевертають зазначений Указ. Замість ремонтно-реставраційних робіт у музеї здійснюється масштабна реконструкція, а на його території — капітальне будівництво, що заборонено Законом України “Про охорону культурної спадщини”, кардинально змінює просторово-архітектурний вигляд Національного музею та нищить автентичність пам’ятки.

Будівля музею на бульварі Т. Шевченка, 12, у Києві — пам’ятка архітектури (охорон. № 885). Із порушеннями Закону України “Про охорону культурної спадщини” (ст. 22, 24, 26, 27, 29, 30) прискореними темпами, злочинно ігноруючи охоронно-нормативні документи України та міжнародних хартій і конвенцій, здійснюється руйнування будівлі Музею. Зруйновано чотири балкони, ведуться будівельні роботи під монтаж двох ліфтів, що знищує 3-й та 15-й зали палацу. Демонтовано систему опалення, на черзі зривання паркетної підлоги. Запроєктовано ліквідацію головного

ЗВЕРНЕННЯ до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, музейних пра- цівників, письменників, художників, громад- ськості України та української діаспори

входу з бульвару Шевченка. Вже вибито надвірну стіну — будується “парадний” вхід із боку двору тощо.

У рекреаційній зоні, порушуючи Закон України “Про музеї і музейну справу” (ст. 11), знищено садок, який відтворено за зразками садиб Києва серед. XIX ст. На його місці — території історико-культурного призначення — зводиться триповерхова споруда з надземною та підземною частинами загальною площею 1361,2 кв. м із харчоблокками, допоміжними, технічними та іншими приміщеннями незрозумілого призначення.

Таким чином, оприлюднена в ЗМІ інформація про поспішно замислену й проваджену реконструкцію Національного музею Шевченка в Києві свідчить про радикальну зміну всієї концепції Музею, який сьогодні є не тільки єдиною беззаперечною національно-об’єднаною цінністю для всіх українців, а й головним культурним символом України в світі. Перетворення Музею здійснюється безсоромно-кулуарно, поза спиною і без відома міжнародної експертної спільноти шевченкознавців і музеєзнавців, без проведення попередніх наукових досліджень із якнайширшим фаховим і громадським обговоренням, без загальнонаціональних дискусій, тендерів, поетапних публічних звітів, — без усього того, що незмінно супроводить проекти такого рівня іміджевої престижності в усіх цивілізованих країнах. А головне — взагалі без розуміння, що йдеться не про шкільний музей, а про загальнонаціональне надбання, ба більше — про символічне культурне обличчя країни, що в нього будь-яке КОНЦЕПТУАЛЬНЕ втручання можливе лише після тривалої й копіткої підготовчої роботи в умовах абсолютної прозорості й досягнутого суспільного консенсусу.

Інакше як скандальним та безвідповідальним такий підхід не назвеш. Невже автори проекту мають за мету всеукраїнський і міжнародний скандал із неперед-

бачуваними наслідками? Якщо ж у їхніх планах — здійснення насущного впорядкування Музею, інспірованого наближенням ювілейної дати, то єдиним розсудливим виходом із ситуації є перенесення всіх мегаломанських планів із “перезавантаження” Музею на довготермінову перспективу (із запланованими дослідженнями, створенням Спостережної Ради з числа міжнародних експертів тощо) — і зосередження на питаннях реставрації, що має забезпечити якомога надійнішу КОНСЕРВАЦІЮ цинної експозиції, а отже, — повернення до музею відвідувачів. У іншому випадку Музей зустріне ювілей Шевченка при зачинених дверях.

Ми висловлюємо свій протест проти того, що відбувається сьогодні з Національним музеєм Тараса Шевченка у Києві і вимагаємо припинити його руйнування!

Ігор ЛІХОВИЙ, міністр культури і туризму України 2005—2006 рр., генеральний директор Шевченківського Національного заповідника у Каневі 1989—2005 рр.; **Анатолій ГАЙДАМАКА**, народний художник України, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Лариса БРЮХОВЕЦЬКА**, головний редактор журналу “Кіно-Театр”, лауреат премії ім. О. Білецького; **В’ячеслав БРЮХОВЕЦЬКИЙ**, почесний президент Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Герой України; **Павло МОВЧАН**, голова ВУТ “Просвіта” ім. Т. Шевченка, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Микола М. БІЛЯШІВСЬКИЙ**, старший науковий співробітник Музею історії міста Києва; **Юрій МУШКЕТИК**, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка, Герой України; **Оксана ЗАБУЖКО**, письменниця, лауреат літературної премії Центральної Європи “Ангелус”, кавалер ордена княгині Ольги III ступеня; **Любов ГОЛОТА**, письменниця, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Роман ІВАНИЧУК**, письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка, Герой України; **Михайло СЛАБОШПИЦЬКИЙ**, письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Богдан ГОРИНЬ**, мистецтвознавець, письменник, правозахисник; **Віктор БАРАНОВ**, голова Національної спілки письменників України; **Володимир БАЗИЛЕВ-**

СЬКИЙ, письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Леонід ГРАБОВСЬКИЙ**, композитор (Україна—США); **Михайло АНДРУСЯК**, письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Ігор КАЛИНЕЦЬ**, письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Роман ЛУБКІВСЬКИЙ**, письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Василь ГОНЧАРУК**, науковець із 35-річним музейним стажем; **Василь ШКЛЯР**, письменник; **Максим СТРИХА**, письменник, доктор фізико-математичних наук; **Володимир В’ЯТРОВИЧ**, кандидат історичних наук, голова вченої ради Центру досліджень визвольного руху, лауреат премії ім. В. Стуса; **Марія МАТЮС**, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Лариса МАСЕНКО**, професор Національного університету “Києво-Могилянська академія”, лауреат премії ім. В. Стуса; **Тарас ФЕДЮК**, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка, віце-президент Асоціації українських письменників; **Віра ВОВК**, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка (Бразилія); **Теодозія ЗАРІВНА**, письменниця; **Василь ПОРТЯК**, письменник; **Леся ВОРОНИНА**, письменниця, журналістка, лауреат літературних конкурсів “Книга року ВВС—2012”, Національного конкурсу “Краша книга України 2009”; **Олександр КУЧЕРУК**, директор Бібліотеки ім. О. Ольжича; **Софія МАЙДАНСЬКА**, письменниця, заслужений діяч мистецтв України; **Віра АГЕЄВА**, професор Національного університету “Києво-Могилянська академія”, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка; **Rita Kindlerová (Рита КИНДЛЕРОВА)**, перекладачка, лауреат літературної премії ім. Г. Сковороди, член Чеської асоціації українців; **Олесь ІЛЬЧЕНКО**, письменник; **Тарас МАРУСИК**, журналіст, публіцист, перекладач, член Громадської ради при Комітеті з відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка, член Національних спілок журналістів і письменників; **Раїса МОВЧАН**, літературознавець, доктор наук, професор; **Наталка БЛОЦЕРКІВЕЦЬ**, поет; **Микола РЯБЧУК**, віце-президент Українського ПЕН-клубу; **Марина ВИШЕНКО**, студентка Карлового університету в Празі; **Марина ПAVЛЕНКО**, член Національної спілки письменників України; **Наталка ПОЗНЯК-ХОМЕНКО**, журналістка; **Людмила ТАРАН**, музейник із 18-літнім стажем, письменниця, лауреат літературно-мистецької премії “Київ” ім. Є. Плужника; **Наталія КЛИМЕНКО**, музейник із 35-літнім стажем, поет, заслужений працівник культури України

17 листопада 2013 р.

Анна МУКАН,
Фото **Валерія ПОПОВА**,
прес-центр Інституту філології

Таємниці Шевченкового генія

До 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка телерадіоканал “Культура” спільно з Київським університетом ім. Т. Шевченка розпочинає відеоцикл культурологічних програм “Незнайний Шевченко”. У рамках проекту лекції з шевченкознавчої тематики читатимуть відомі літературознавці. У стінах Інституту філології відбулася листопадова зустріч із першим гостем програми — **Євгеном СВЕРСТЮКОМ**.

никає питання про те, як людина, навіть дуже талановита, змогла написати надскладний вірш “Реве та стогне Дніпр широкий...” у юнацькі 23 роки, а створити геніальний “Кобзар” — у 26? Тоді, коли Шевченка ще не визнала громадськість, Пантелеймон Куліш уже бачив “неземне випромінювання” навколо молодого поета і художника.

“Шевченків аристократизм ішов високо над тодішніми цінностями. Його геній жив духовними проблемами, не залежними від обставин часу”, — прокоментував Євген Сверстюк закиди, буцімто Шевченко писав памфлети і сатиру на тодішню владу. В поемі “Сон” не йдеться про те, щоб карикатурно показати й висміяти конкретного самодержця — мова про “країну, яка не може прийняти духу істинного, бо це ідольська країна”. Розгадка у біблійному епіграфі, якими спов-

нена творчість Шевченка. Тому Шевченка ніколи не можна читати поверхово — це й призвело до створення примітивізованих масок письменника.

Ще одна таємниця генія Шевченка — антиномії, які проходять крізь усі тексти поета. Одна з них — ставлення до свого дитинства, до часу й місця, де воно минало.

Наступною таємницею Євген Сверстюк вважає те, “яким чином Шевченко все, що написав, виніс із самого життя”. Адже він жив в Україні лише до 14 років, а протягом життя — ще три. Тоді як творчість письменника наскрізь пронизана образом батьківщини, її культурою, традиціями, історією. “Це дається як голос з висока. Він виніс із дитинства більше, ніж вмістилося в “Кобзарі”,

— переконаний Євген Олександрович. Цей самий феномен заявлений і в Гоголя. Проте Шевченку з дитинства властива природна релігійність.

Оповитий таїною стан душі Тараса Шевченка після повернення із заслання. Однак із записів у “Щоденнику” поета ми бачимо повну протилежність цим стереотипам — він пише про те, що репресії не змогли вплинути на його життя. Відправившись на заслання у 33 роки й повернувшись у 43, письменник залишився молодим душею, якої не торкнулися життєві буревії. Хоча якщо порівнювати умови відбування ув’язнення у царських казармах і радянських концтаборах, то, переконаний із власного досвіду Євген Сверстюк, перше — нестерпніше. Адже якщо на Соловках збиралося інтелігентне, освічене середовище, дозволялося писати листи, спокійно працювати, то в царських казармах, куди заслали Шевченка, заборонили все: писати, малювати, спілкуватися з іншими, а ще суцільні принизливі щоденні марширування. Важко було в такому пеклі не втратити себе.

Найбільша загадка Тараса Шевченка — його “друге життя”. “Я не знаю жодного письменника, який би після перепоховання став апостолом, пророком, із могили якого зробили б культ, пам’ятки якому б поставили в усіх країнах світу”, — зізнався Євген Сверстюк. Після десятиліть заборон, накладених на ім’я Шевченка, його “Заповіт” виконали дві країни, дозволивши Слову поета жити своїм життям.

Каміння Києва заговорило

Не вперше доводиться чути від киян і гостей міста, що Київ дедалі більше втрачає своє українське обличчя. Варварське руйнування архітектурно-історичних пам'яток у столиці, захоплення приватними забудовниками парково-відпочинкових зон і зведення на їхньому місці залізо-скло-бетонних потвор за сприяння місцевої, неукраїнської за своїм складом і духом влади набуло ознак епідемії. Громадськість протистоїть нахабству і цинізму “хазяїв життя”. Повернути, зберегти, показати українське обличчя Києва намагаються і науковці. Це засвідчила презентація путівника “Київ XIX—XX ст.” (автор кандидат історичних наук, заввідділу історії України кінця XIX—початку XX ст. Ігор ГИРИЧ, видавець — Національне газетно-журнальне видавництво). Унікальність невеликої, щедро ілюстрованої книжки не лише в тому, що подібний путівник (автор К. Широцький) з'явився майже 100 років тому, 1917-го, а насамперед у його багатій, досі малознаній широкому загалу історії українського Києва. Про це ми й говоримо з автором.

Київ, які були й дійшли до наших днів. Свою першу статтю, яка була надрукована 1980 р. у “Вечірньому Києві”, я написав про Ланцюговий міст. А потім були інші статті. Тоді ж я написав і про друкарні Києва, але статтю пошматували і залишили розповіді тільки про ті друкарні, які були пов'язані з більшовицько-пролетарським рухом. Тоді ж вкинули і про друкарню Гирича на Трьохсвятительській. З усього того, що я тоді написав, залишилися якісь дрібнички.

Потім досліджував і писав про київську фотографію. А пізніше зацікавився місцями і діяльністю, пов'язаними з Грушевським. Через Грушевського вийшов на громадсько-політичний рух, почав займатися В'ячеславом Липинським, Сергієм Єфремовим та іншими тепер більш-менш відомими постатями національного відродження. Ось тоді на якийсь час відійшов від Києва.

— 1919 року, коли об'єднані армії визволили Київ, галичани піднімалися Бібиковським бульваром. Вони були здивовані тим, скільки портретів Шевченка кияни виставили у вікнах своїх квартир, і не розуміли, чому їх закидають квітами. А підійшовши до міської думи на Хрещатику, щоб вивісити там український прапор, побачили, що він там уже встановлений...

— Нічого з нічого не з'являється. Більшість українських міст (це меншою мірою характерно і для інших країн) століттями були поліетнічними. Але активне українське життя в Києві ніколи не припинялося ні за поляків, ні за росіян. Його не могли забити, витравити найжорстокіші заборони. Це я намагаюсь показати у щойно виданому путівнику.

“Київ XIX—XX ст.” розрахований насамперед на гостей міста (хоча він буде не менш цікавим для киян), які зможуть самостійно ознайомитися з пам'ятками міста. Розповідь структурована за маршрутами семи екскурсій, нанесеними на мапу: чотири — у Старому місті, і по одній — на Подолі, Липках і Печерську. Екскурсійний огляд першого маршруту починається від залізничного вокзалу, проходить вулицею С. Петлюри (колишня Комінтерна), бульваром Шевченка, повертає на Володимирську до Святої Софії і закінчується Андріївським узвозом.

— Чи багато у Києві місць, про які не знають або й узагалі не чули навіть кияни?

— Більше ніж треба. Напри-

клад, Українська вулиця, як колись її до революції в просторіччі називали, колишня Маріїно-Благовіщенська, а тепер Саксаганського. На ній та у прилеглих до неї провулках мешкали або заходили до редакції українських періодичних видань Михайло Драгоманов, Володимир Антонович, Симон Петлюра, Євген Чикаленко, Михайло Старицький, Микола Лисенко, Леся Українка. Трьом останнім на цій вулиці відкрито музеї, що недавно об'єднані у заповідник “Українські корифеї” (вул. Саксаганського, 93—97).

На превеликий жаль, досі не пошанованим лишається Євген Чикаленко (1861—1929), один із найпопулярніших громадсько-культурних діячів, щедрий меценат, землевласник, новатор сільського господарства, нащадок старовинного козацького роду. Саме з його іменем пов'язана одна з найкращих сторінок нашої історії — видання першої всеукраїнської газети “Рада”.

— ...І який досі немає, як і самому Чикаленку, ні пам'ятної дошки на будинку, де розташовувалася редакція “Ради”, ні музею...

— Навпроти Золотих воріт на нинішній вулиці Ярославів Вал, 6 (колишня вулиця Велика Підвальна, яка виникла на початку 1830-х років, коли розривали старий оборонний вал града Ярослава), коли в результаті революції 1905 року було знято заборону на українське друковане слово, тут розмістилися дві наші найважливіші організації — редакція всеукраїнської щоденної газети “Рада” (1906) і Українське наукове товариство у Києві (1907) — прообраз української Академії наук. Дозвіл на її видання першому було вида-

но Борису Грінченку, голові Київської “Просвіти”. Він був і першим її редактором, але недовго. Через певні причини за кілька тижнів він передав права на видання Євгену Чикаленку. Євген Харлампійович зумів разом із колективом, долаючи перешкоди і гоніння з боку царської адміністрації, довести видання до початку Першої світової війни 1914 року. Одинока тоді “Рада” виходила, порівняно з численними російськими виданнями, невеликим накладом. Але її читали далеко за межами України: у Москві й Петербурзі, Томську й Омську, на Далекому Сході й навіть у США і Канаді. За неповні вісім років вона несподівано змінила національну свідомість українців. 1917 року солдати-українці, які брали участь у скинненні царя, як свідчать спогади, зізнавалися, що “Рада”, яку вони потайки читали у своїх казармах, відкрили їм очі на те, хто вони, українці, і що мають право на створення, точніше — повернення своєї держави. А 1917-го радяни, переважна більшість із яких були членами нелегальної громадсько-політичної організації Товариство українських поступовців, стали ініціаторами створення і першими членами передпарламенту — Центральної ради. Тобто ця газета в період бездержавності зіграла величезну роль у захисті національних інтересів і побудові української державності. 2006 року відроджена газета “Рада” зніщиювала відзначення 100-річчя видання на державному рівні (Кабмін ухвалив відповідне рішення). Але київська влада ганебно проігнорувала це рішення. Тому й досі на цьому будинку немає пам'ятної дошки.

— Зате в Золотоворітському скверіку навпроти пам'ятника

Ярославу Мудрому поставили пам'ятник необачній киці, яку зачавив автомобіль. А трохи нижче по Прорізній, майже біля Хрещатика — кишеньковому злодію Міше Паніковському, на підшві черевика якого викарбувана величезна дуля...

— А Проня Прокопівна з Голубастовим, відомі сатиричні герої, що стали уособленням людської обмеженості й тупого міщанства, яких поставили неподалік від українських святинь — руйні Десятинної церкви і діючої Андріївської? За легендами, її поставлено на місці, де в I столітті апостол Андрій, прибувши і піднявшись на Дніпрові кручі, поставив дерев'яного хреста і перерік велике і славне майбутнє Києву.

— Знайомлячись по путівнику з історико-архітектурними пам'ятками, меморіальними місцями, пов'язаними з життям і діяльністю відомих українських діячів, довідуєшся, що будинки тих уже нема, а деякі зруйнували уже в часи незалежності. Якесь дика ситуація, яку важко зрозуміти не лише нормальному українцю...

— Про це я постійно думаю, ніби нас, українців, весь час якась зла сила переслідує...

Вважаю, це не випадково. Ті люди (комуністи), які давали вказівки або ухвалювали рішення висадити в повітря Михайлівський чи Успенський собори, Десятинну чи Богородиці Пирогоші та інші стародавні київські церкви, знали, що і для чого вони роблять. Бо збережена історична національна пам'ять народу має велику силу. Але як зрозуміти, що вже в наш час зруйнували більшість будинків, пов'язаних із Тарасом Шевченком. Наприклад, будинок фотографа Гудовського, у якого він фотографувався. Це відомий портрет, який друкувався в журналі “Нива” і став прототипом багатьох портретів, написаних художниками. Або будинок, де він жив, у провулку Ірининському на розі Паторжинського. Зруйновані всі будинки діячів кінця XIX—початку XX ст., які були причетними до створення Української держави, культури: Грушевського, Чикаленка... Наприклад, будинок Михайла Чалого, який жив на Гоголівській, уже в наш час зруйновано. Так само Антоновича. І хотів би думати, що це випадково, але факти свідчать про інше.

В Україні й досі немає державної політики збереження і пропаганди історичної пам'яті, національної культури. За 22 роки незалежності можна було б усі ці будинки зафіксувати, ними мала б опікуватися громадськість. У цих будинках давно можна було б відкрити музеї. Фактично у нас немає музеїв діячів національно-визвольної боротьби кінця XIX—початку XX століття. Немає жодної дошки чи пам'ятника не лише Симону Петлюрі, а навіть Винниченку, хоча він ніби комуніст, хоча і наш, український. Немає меморіальної дошки Миколі Міхновському, Володимирі Шемету, а вони вчилися в Київському університеті. Меморіальною дошкою Грушевському відзначені два будинки, а в Києві їх півтора десятки.

Отож мій путівник, скромна робота історика і просто киянина (я працюю над його доповненням, уже маю за обсягом учетверо більше матеріалів), покликаний показати Київ не лише як місто, де жили, творили і правила поляки, росіяни, євреї, а й відкрити наше споконвіку українське обличчя.

Розмовляв
Микола ЦИМБАЛЮК

Наш небесний покровитель До Дня Архангела Михаїла — 21 листопада

Михайлів день — свято, здавна шановане нашим народом. У народній уяві Архангел Михаїл — перший охоронець людей, мужній лицар, який перемагає всі темні сили на землі. “Грім гримить — це Архангел Михаїл веде війну з чортами”, — каже народна легенда.

За християнським ученням, під час вирішальної битви добра і зла Архангел Михаїл на чолі небесного війська добрих янголів переміг сатану та його прибічників. (Про це говориться у книзі Івана Богослова “Об’явлення”). Ось чому християнство вшановує янголів, зокрема Архангела Михаїла, який за свою перемогу одержав почесний титул Архистратига (начального вождя).

Едуард ПРИШУТОВ,
м. Київ

Кожна громада, церква, народ мають свого янгола-охоронця. І ось таким небесним покровителем, янголом-охоронцем нашого столичного Києва, а отже, і всієї України-Руси здавна вважають святого Архистратига Михаїла. Його святий образ — на гербі нашої столиці, який їй офіційно надали ще 1667 року й відновили рішенням Київської ради народних депутатів 18 квітня 1995 року.

Скульптурне зображення нашого небесного покровителя Архистратига Михаїла (з вогняним мечем) можна побачити на Майдані Незалежності. Колись на цій же площі його скульптурне зображення вже було, поки не знищили комуністи. Тепер Архангел Михаїл повернувся. І це — знаменно.

Як і те, що відбулося друге народження Михайлівського Золотоверхого монастиря, присвяченого нашому небесному покровителю.

У 1930-ті роки в Україні безвинно гинули не тільки люди. Серед архітектурно-історичних

втрач, яких зазнала наша столиця у цей час, найважча — Михайлівський Золотоверхий монастир. Його заснував 1108 року київський князь Святополк — Михайло Ізяславич, онук Ярослава Мудрого.

Найбільша святиня монастиря — мощі святої великомучениці Варвари, які спочивали у монастирському соборі від самого початку його заснування. Цю реліквію привезла до Києва з Константинополя донька візантійського імператора Олексія царівна Варвара — дружина засновника монастиря князя Святополка.

Від мощів святої великомучениці Варвари звершувалося багато чудесних перетворень. Їй приписують визволення від смертоносної чуми, що лютувала в Києві 1710 року (після якої у місті залишилося менше десятої частини його мешканців). Але страшна хвороба не торкнулася жодного з братії монастиря. У монастирі знайшов порятунок і київський генерал-губернатор князь Дмитро Голіцин. У пам’ять про свій порятунок губернатор дав обітницю вшанувати святу Варвару великим внеском до монастиря.

Виконуючи обіцяне, він докорінно перебудував приділ святої Варвари, піднявши його стіни на більшу висоту, а також своїм коштом влаштував іконостас і різьблений балдахін над ракою (гробницею) великомучениці. Саму ж срібну раку пожертвував монастирю ще раніше гетьман Іван Мазепа. Це була видатна пам’ятка українського золотарства. Рясно вкрита карбованими зображеннями фруктових гірлянд та букетів, вона мала вагу близько двох пудів.

Під час зруйнування монастиря у 1934—1936 роках мощі святої Варвари перенесли до Андріївської церкви. Дорогоцінна срібна рака з-під мощів, дар гетьмана Івана Мазепи, зникла. На початку 1960-х років після закриття Андріївської церкви мощі святої перенесли до Володимирського кафедрального собору, де вони знаходяться і нині. Наші віряни впевнені, що мощі святої Варвари знову повернуться до Михайлівського Золотоверхого.

Золотоверхий завжди був прекрасним і неповторним. Особливо велике будівництво провели в

монастирі в XVII—XVIII ст., у період розвитку українського бароко. Читаємо у монастирському літописі: “Пан Богдан Хмельницький, Гетьман Війська Запорізького, покрив міддю та позолотив верх церкви Святого Архистратига Михаїла у 1655 році...”. У XVIII столітті собор монастиря значно розширили. З півдня до нього прибудували приділ святої великомучениці Катерини. У 1715—1716 роках у соборі спорудили нові іконостаси, з яких головний, позолочений, заввишки 5,5 метра, був збудований на кошти гетьмана Івана Скоропадського. Довкола центрального купола собору звели ще шість менших, і всі вкриті металевими листами та позолочені.

На території монастиря, яка значно розширилася, 1713 року збудували кам’яну трапезну з церквою Івана Богослова. 1720 року завершилося зведення ка-

м’яної дзвіниці. Михайлівська дзвіниця була заввишки близько 49 м. Приблизно такої ж висоти була і дзвіниця святої Софії. Їхне розташування — одна навпроти одної — виявилось надзвичайно ефективним. Вони утворили єдиний архітектурний ансамбль, який став шедевром містобудівного мистецтва доби бароко і який (із воскресінням Михайлівського монастиря) так милує наше око й тишить душу.

30 травня 1998 року після більш як півстоліття мовчання озвалися дзвони Михайлівського Золотоверхого, сповіщаючи про відродження перлини української сакральної архітектури.

Нині, у День святого Архистратига Михаїла, милуючись Золотоверхим дивом, що знову височить над Дніпром, ми вклоняємося усім, хто відтворив його, за їхню любов до славного минулого нашої Батьківщини.

Юрій ДОРОШЕНКО

Видання присвячене 900-літтю з часу освячення кам’яного храму обителі Золотоверхого собору та побачило світ із благословення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета (Денисенка), стараннями ректора Київської православної богословської академії, митрополита Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та намісника Свято-Михайлівської Золотоверхої обителі, єпископа Вишгородського Агапіта (Гуменюка).

“Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир” — великоформатне, багатосторінкове (416 стор.), добре ілюстроване історичне дослідження, яке повертає нам знання про один із найшанованіших українських монастирів, авторитетний центр духовного, культурного та політичного життя нашого народу та Європи. Протягом століть у славних стінах Золотоверхого зберігали християнську святиню — мощі святої великомучениці Варвари. Тут писали літописи, зупинялися князі й гетьмани, сюди приходили на молитву політичні й військові діячі національно-визвольних змагань.

За структурою і змістом видання має п’ять розділів (Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир у ранній період своєї історії; Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир за часів польсько-литовської держави та гетьманщини (XVI—XVIII ст.); Свято-Михайлівська обитель у полі зору великодержавної російської політики (XVIII—XIX ст.); Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир у першій половині XX століття; нова сторінка відродже-

Новітній літопис Михайлової Золотоверхої обителі

Кажуть, що книга — храм душі. А якщо вона присвячена історії православного монастиря, то має подвійне духовне насичення. Саме такою є історична розвідка-альбом докторів церковно-історичних наук митрополита Львівського та Сокальського Димитрія (Рудюка) та протоієрея Віталія Клоса “Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир”, яка нещодавно побачила світ у Видавничому відділі Української Православної Церкви Київського Патріархату напередодні Михайлового свята.

ного Золотоверхого монастиря в 1990-х роках як осередку Української Православної Церкви Київського Патріархату) і висновки. Особливо подана коротка історія монастиря англійською мовою та перелік настоятелів обителі. Усе це щедро ілюстроване репродукціями ікон, світлинами з архівних джерел, сучасного життя, фотографіями археологічних знахідок, давніми та сучасними портретами видатних церковних і державних діячів.

Обитель небесного покровителя Києва архистратига Михаїла зруйнувала безбожна комуністична влада у 30-х роках минуло-

го сторіччя, але повелінням Божим і з ініціативи справжніх патріотів письменника Олеся Гончара, академіка Петра Тронька, професора Михайла Брайчевського і Патріарха Філарета відродилася з пустки. На місці футбольного поля знову височіє дивовижної краси храм. Тому видання водночас є й даниною всім тим, хто протягом століть духовним подвигом, наполегливою працею, матеріальною допомогою сприяв утвердженню слави Золотоверхого монастиря.

Історія викладу обителі ґрунтовна та спирається на широкий фактичний, архівний матеріал.

Важливо, що один зі співавторів праці митрополит Димитрій (Рудюк) випускник історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дослідження належить до новітньої державницької історичної школи. У ньому яскраво представлені постаті релігійних діячів (ігуменів, єпископів, митрополитів), які відігравали значну роль у житті монастиря та Православної Церкви України.

Щоправда, не обійшлося у книжці і без недоліків. В альбомі вміщено дві світлини руйнівників монастиря (більшовиків Косіора, Постишева, Любченка, Балицького), але бракує світлини археолога, мистецтвознавця, професора Миколи Макаренка, який єдиний відмовився підписати акт про знищення Золотоверхого собору і за це 1934 року був заарештований, а 1938-го розстріляний. На нашу думку, така героїчна людина заслуговує на світліну та принаймні коротку біографію у виданні. Сподіватимемося, що автори у перевиданні виправлять ці суттєві недоліки.

“Напевно, кожна святиня, монастир чи храм, який має свою прадавню історію, повинен мати й видання, присвячені своєму минулому. Тим більше це стосується знаних і відомих на весь світ київських святинь, що знаходяться у серці столичного міста. Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир має величуну та славу історію. Підтвердження цьому можуть служити навіть цьогорічні ювілеї: 900 років із часу освячення Свято-Михайлівського Золотоверхого собору (1113) та 300-ліття трапезного монастирського храму на честь святого апостола і євангеліста Іоана Богослова (1713), який зараз є академічним храмом Київської православної богословської академії”, — стверджує нинішній намісник Михайлівського Золотоверхого монастиря, єпископ Агапіт (Гуменюк).

Із владику Агапітом у цьому важко не погодитися. Додамо лише, що в Україні давно вже назріла потреба видання цілого корпусу подібних досліджень. Нині варто було б видати історію лавр і монастирів України, де кожен том був би присвячений окремій святині. Київський Патріархат уже має напрацювання на цьому шляху. Можливо, таку роботу з координування та підготовки багатотомної історії лавр і монастирів України зможе взяти на себе Інститут церковної історії УПЦ КП, який нещодавно очолив митрополит Львівський і Сокальський Димитрій Рудюк. Реалізація такої ідеї стала б нецінним внеском не лише в церковну, а й у загальнонаціональну історію.

Баришівку відвідали шановні гості, які привезли подарунки: скульптор Борис Довгань — чудовий бюст Миколи Зерова для майбутнього музею, а делегація з Полтави — документальний фільм із серії “Українські в’язні на Соловках”, присвячений страдницькій дорозі неокласика.

Господарі підготували екскурсії до місцевих музеїв, влаштували зустрічі з бібліотекарями та презентацію фільму. Директор Баришівської централізованої бібліотеки Галина Пацаловська розповіла: “Районна бібліотека для дорослих, сільські бібліотеки й філіали проводять значну роботу з пропаганди й популяризації неокласиків. На нашій виставці представлено повний обсяг їхніх творів, які є в бібліотеці, проводимо краєзнавчу роботу, літературні години, присвячені неокласикам. Діти з радістю приходять на години краєзнавства, працюють літературно-мистецьке об’єднання “Краєзнавча Баришівщина”, щороку 26 квітня у день народження Миколи Зерова вшануємо пам’ять цієї прекрасної людини”. Нещодавно відбулася науково-практична конференція.

Журналістка Маргарита Довгань, дружина скульптора Бориса Довганя, розповіла про його творчість, про те, що Борис Степанович ще за радянських часів, незважаючи на небезпеку, пропагував справжнє українське мистецтво, відверто висловлював проукраїнські погляди: створив скульптуру “Архіпелаг Гулаг”, композицію “Поет і кат”, присвячену начебто Франсуа Війону, але за цим образом можна побачити долі багатьох поетів України і світу. Йому належать портрети наших найкращих письменників: і класиків — Григорія Сковороди, Лесі Українки, дивовижний образ молодого Миколи Гоголя, і сучасників, зокрема шістдесятників: Василя Стуса, Івана Світличного, Григорія Кочура та ін.

Баришівка — столиця неокласиків

У Баришівці 1920—1923 рр. жили і працювали видатні українські поети-неокласики та літературознавці Микола Зеров, Освальд Бургардт (Юрій Клен), Віктор Петров (В. Домонтович), викладачі Баришівської 7-річної школи та соціально-економічного технікуму. Ця подія справила непроминутий вплив на культурне життя цього селища. Про те, що тут народилася славнозвісна літературна група, яка дістала назву “неокласики”, пам’ятає районне і селищне керівництво, місцева інтелігенція, про славетних земляків розповідають дітям, їм присвячена кімната у краєзнавчому музеї, досліджують історію літературно-мистецького об’єднання імені визначного неокласика, нині запланували відкрити музей.

“Зеров для мене один із вельетів духу, яким я живу все своє свідоме життя, — продовжила Маргарита Костянтинівна. — Захоплююся його сонетами, творчістю усіх неокласиків. Вважаю за щастя, що відкрив мені нашу велику літературу Василь Стус, із яким разом працювали в одній організації після того, як мені за дисидентство заборонили займатися журналістикою. Від нього вперше почула детальну розповідь про вашого великого земляка, потім від одного з найкращих перекладачів Григорія Кочура”.

Нещодавно минула сумна дата — 3 листопада багатьох українських політв’язнів розстріляли в урочищі Сандармох, серед них і Микола Зерова. Присутні вшанували загиблих хвилиною мовчання.

На зустріч прибули відомі дипломати, для яких Баришівка — мала батьківщина. Це Юрій Богаєвський і Всеволод Ткаченко, письменник, перекладач. Вони повідомили, що група ветеранів дипломатичної служби виступили із заявою про підтримку курсу на євроінтеграцію України. Це надзвичайно важливо, щоб Україна упевнено ішла в майбутнє, щоб ніхто на неї не тиснув, не диктував, як нам жити.

Журналіст газети “Баришівський вісник” Лідія Савченко, член літературної студії імені Зерова з 1967 року, яку відвідувала ще ученицею дев’ятого класу, розповіла про історію студії. Го-

Борис Довгань дарує баришівцям бюст Миколи Зерова. Фото Надії Кир’ян

ловою був Олександр Боровко, лауреат премії “Золоте перо”, співголовою студії — Олександр Шарварок. Вона проіснувала тільки 9 місяців, 1968-го була ліквідована як “буржуазно-націоналістична”. Багато хто поплатився за участь у її роботі. Завдяки зусиллям Олександра Шарварка в часи перебудови студію відновили. А тоді, в 1960-х місцевий художник Микола Биков намалював портрет Зерова, із ним студії відвідували села району, розповідали про неокласиків, читали власні поезії, несли високе мис-

тецтво слова. Микола Боровко, відомий поет, брат Олександра, мріяв створити у Баришівці гімназію ім. Зерова, увіковічити ім’я поета у назві вулиці (нині мешканці села цю мрію здійснили), створити музей неокласиків (втілена частково у краєзнавчому музеї). Гості побували в ньому, а також у музеї Тараса Шевченка, де є меморіальна дошка з написом, що у листопаді 1846 року Т. Г. Шевченко відвідав Баришівку. Музей заснував 1987 року кандидат історичних наук, державний і громадський діяч В. С. Костенко.

Українська — не лише для хатнього вжитку!

У Будинку письменників відбулася презентація книжки доктора філологічних наук, професора Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, автора понад 100 наукових статей у фахових виданнях України і зарубіжжя Ладі Коломієць “Український художній переклад та перекладачі 1920—30-х років. Матеріали до курсу “Історія перекладу”. Вів презентацію Всеволод Ткаченко.

життєвими шляхами його творців, їхніми особистими долями. Переважна більшість стали жертвами більшовицьких репресій проти української інтелектуальної еліти. “Якщо на початку 1920-х років твори репресованих радянською системою авторів (таких, як М. Гумільов, Г. Чупринка) ще могли з’являтися друком, то з початку 1930-х вирок щодо автора і/чи перекладача автоматично оз-

начав заборону всіх його книжок усіма мовами”, — ідеться в передмові до книжки. Що ж було з цими творами, багато з яких — справжні перлини? Їх або видавали анонімно, або під чужими прізвищами, або негайно заміняли іншими версіями, хоч і гіршими. Ця практика збереглася й пізніше, торкнулася й мене (маю збірник білоруських поезій в упорядкуванні Григорія Кочура 1969 року видання, де кілька моїх перекладів підписано іншими прізвищами, оскільки я тоді числилася серед неблагонадійних).

У першому розділі книжки проведено ретельне історико-бібліографічне дослідження перекладацького процесу міжвоєнного двадцятиліття. У додатках наведено бібліографічні джерела (понад 150), покажчик перекладачів і покажчик перекладених авторів. Теоретично ми маємо величезний доробок світової літератури українською, однак він не став доступним для масового читача. Нині в більшості бібліотек, зокрема сільських, нічого подібного знайти неможливо, адже в усі наступні роки нас привчали до російськомовних перекладів.

Максим Стріха так окреслив нинішні проблеми: “Ситуація повернулася зовсім не так добре, як це здавалося у середині 1990-х, коли дехто думав, що відпаде потреба відстоювати українську мову в незалежній державі. Насправді український художній переклад досі має виконувати загальнодержавну функцію в нашої сформованій європейській нації націєтворчу функцію. Ми ще мусимо доводити, що українська має бу-

ти повноструктурною мовою з усією повнотою палітр. На жаль, сьогодні ми опинилися в ситуації, що не тільки якісь чорносотенні публіцисти, а й люди, які обіймають державні посади, хоч не виступають уже за цілковиту заборону української мови, але й досі дотримуються настанови, яка була понад 100 років тому, що українська мова має існувати лише для хатнього вжитку, а для спілкування зі світом нам досить великої братньої російської.

А у бізнесу позиція така: російськомовний українець прочитає тільки російською, а українськомовний і тією, й тією. Через те бізнесмени обирають російську. Коли вони зрозуміють, що українець російською книжку не читатиме з принципу і свої гроші за це не заплатити, тоді бізнес думатиме по-іншому. Проте навіть за такої ситуації українська перебуває у третій десятці мов у світі за поширеністю (з 2500), це наш великий ресурс”.

Максим Стріха зазначив, що Лада Коломієць використала праці одного з найкращих теоретиків

Минулого року музей відзначив 25-річчя.

У великому кінозалі переглянули кінофільм “Українські в’язні на Соловках. Микола Зеров”. На перегляд прийшли керівники району і міста, школярі, інтелігенція, шанувальники мистецтва. Привітала присутніх заступник голови Баришівської райдержадміністрації Наталія Михайлівна Головка, подякувала гостям за фільм і скульптурний портрет Зерова.

Директор Полтавської ОДТРК Лтава Наталія Іванченко, заслужений журналіст України, член Національної спілки кінематографістів України, представила роботу: “Розповідаючи про Миколу Зерова, — сказала Наталія Григорівна, — ми намагалися показати через цю особистість трагедію цілого покоління Розстріляного Відродження. Наша знімальна група користувалася документальними матеріалами, ми дослідили 7 томів досудового слідства у справі Зерова. Разом із нашим сценаристом доктором філологічних наук Ольгою Ніковською та кінооператором Дмитром Стариковим побували на Соловках, у Сандармосі, ходили до розстрільних ям. Те, що побачили, вважали своїм обов’язком емоційно донести глядачеві, бо це наша історія, яку треба знати. Фільм створений 2011 року. Ми отримали за нього державну премію ім. В’ячеслава Чорновола в галузі публіцистики. На Всеукраїнському конкурсі вітчизняних телевиробників він переміг у семи номінаціях і отримав гран-прі”.

Після перегляду мер міста Володимир Вікторович Коцюрбій подякував усім, хто приїхав на свято, і пообіщав, що на базі місцевої ЗОШ № 2 буде створено музей Миколи Зерова, який стане візитівкою Баришівки.

Про високий рівень видання говорили науковці, перекладачі, редактори, видавці Олександр Божко, Олександр Мокровольський, Олександр Пономарів, Максим Стріха, Ілько Корунець, Микола Білорус та інші. Як зазначили учасники обговорення, хоч автор написала, що це навчальний посібник, його призначення набагато ширше. Це справді так, оскільки у книжці досліджено історичні реалії тих років, зокрема, у другому розділі поєднано висвітлення тогочасного перекладацького процесу з

українського перекладу Михайла Москаленка, який передчасно відійшов у засвіти, органічно включивши їх до книжки. Її праця — вартісне наукове дослідження, оскільки в такому обсязі усі ці постації українського перекладу не були зібрані разом. Завдяки книжці, панорамі тих дуже яскравих і дуже трагічних років починаєш розуміти по-новому.

Професор Олександр Пономарів сказав, що внесок кожного автора в скарбницю перекладів — частка української культури й духовності. Багато перекладів досі не опубліковано, а деякі втрачено назавжди. Українським мовознавцям, наприклад, приємно довідатися, що професор-поліглот Андрій Білецький не тільки досліджував загальне мовознавство, а й перекладав твори Жуля Верна та Вальтера Скотта. Особливо цінні, на думку професора, відомості про внесок перекладачів у відтворення українською мовою лібрето опер. 1926 року на хвилі українізації уряд УРСР видав постанову, щоб усі твори оперного мистецтва йшли українською. Треба повернути ті геніальні переклади, повернути українську мову на оперні сцени України.

Сторінку підготувала Надія КИР’ЯН